

כל ישראל ערבים זה בזה' -

פעולות יהודי ארצות הברית למען יהודי צפון אפריקה בתקופת השואה

מיכל בן יעקב

הקדמה

במהלך מלחמת העולם השנייה, לאחר כיבוש אלג'יריה ומרוקו מכוחות הציר הנאצי בחודש נובמבר 1942 על ידי בנות הברית, נרתמו יהודי ארה"ב למאבק להחזרת זכויותיהם האזרחיות של יהודי צפון אפריקה, ולפעולות סעד הקהילות ושיקומן. לפעילות המדינית והפילנתרופית של יהודי ארה"ב ושל ארגוניהם השונים ולתיקון עוולות החקיקה הגזענית בצפון אפריקה בשנים 1942 - 1943, נודעת חשיבות רבה מעבר לסיוע במקרים הספציפיים בצפון אפריקה הנדונים כאן. הצעדים שנקטו ארגוני היהודים האמריקניים במאבקהם כלפי השלטונות בארה"ב וכלפי אלה בצפון אפריקה, לביטול המלא של החקיקה הגזענית, לשיקום הקהילות ולטיפול בפליטים, כל אלה עיצבו דפוסי פעילות חיוניים ופילסו את הדרך לעבודתם של בנות הברית ושל הארגונים היהודיים באירופה לאחר שחרורה, כעבור שנתיים-שלוש. למרות חשיבותן של הפעולות שנקטו בצפון אפריקה הרי שבסופו של דבר נשארו עניינים אלה בשולי התעניינותם של יהודי ארה"ב בשל עוצמת השואה באירופה ובשל הקרבה משפחתית של יהודים אמריקנים רבים לקרבנות שם. עבודות שנכתבו על אודות יהודי המגרב בעת המלחמה, על הגזרות שהוטלו עליהם ועל התמודדותם עם המצב, הצניעו את מאמצייהם של יהודי ארה"ב והבליטו את פעילותם של יהודי צפון אפריקה ושל התנועה הציונית¹. כתוצאה מכך פרשת יהודי ארה"ב במאבק על מעמדם של יהודי צפון אפריקה נעדרה ממודעות הציבור ומהמחקר על התקופה.

במאמר זה נתמקד במציאות המשתנה של היהודים במרוקו ובאלג'יריה ובבעיותיהם החל מתקופת הכיבוש של בנות הברית בנובמבר 1942 ועד לביטול הגזרות והחזרת מעמדם האזרחי של היהודים באלג'יריה ובמרוקו בסוף 1943. שתי המדינות האלה, אף שהיו שונות בצורת שלטון ערב מלחמת העולם השנייה, במעמדם האזרחי של היהודים שם ובהתארגנות הקהילתית של היהודים, נחשבו כמקשה אחת בעיני הארגונים היהודיים בארה"ב, ובעיותיהם של היהודים שם טופלו באופן דומה, הן על ידי הארגונים היהודיים בארה"ב והן על ידי השלטון האמריקני. וזאת בשל שתי סיבות: ראשית, יהודי ארה"ב לא הכירו את אחיהם בצפון אפריקה וידעויותיהם על מעמדם של היהודים שם, על ארגוניהם ועל בעיותיהם, היו קלושות. שנית, מבחינה מדינית, שתי המדינות היו תחת השלטון הצרפתי, והחל מיוני 1941, הן נפלו תחת שלטון וישי, השלטון הצרפתי שהוקם לאחר

1 ראה בעיקר עבודותיהם של אביטבול, אנסקי ולסקר (פרטים מלאים ברשימה הביבליוגרפית בסוף).

א. הרקע לפעילותם של יהודי ארה"ב בקהילות צפון אפריקה

1. מעמדם של היהודים בצפון אפריקה בתקופת מלחמת העולם השנייה

היהודים בצפון אפריקה חיו תחת השלטון הצרפתי או תחת השפעתו החל מהמאה ה-19: באלג'יריה החל משנת 1830, בתוניסיה החל משנת 1881 ובמרוקו החל משנת 1912. השפעות פוליטיות, כלכליות וחברתיות חדרו לשם שנים רבות קודם לכן. בין התמורות הרבות שחלו בחייהם הפרטיים והקהילתיים, היה השינוי במעמדם הפוליטי, שינוי שהתבטא בצורה שונה ממדינה למדינה.

באלג'יריה, כחלק מהרפובליקה הצרפתית עצמה, נהנו היהודים מזכויות מלאות כאזרחי צרפת בתוקף צו כרמיה (שנת 1870). יחד עם קבלת זכויות אזרחיות נדרשו יהודי אלג'יריה לוותר על הסמכויות המסורתיות של הקהילה, וכתוצאה מכך גם צמצמו את פעילותה.

לעומת המצב באלג'יריה נשארו היהודים במרוקו במעמד נחות תחת חסות הסולטאן, אם כי **דה פקטו** הם נהנו מחסות צרפת ומזכויות נרחבות. הקשרים בין הקהילות השונות במרוקו התחזקו, הגירת היהודים בתוך תחומי המדינה (ואף מחוצה לה) גברה, ונוצרו קהילות חדשות, כגון אלה שבקזבלנקה. החינוך יהודי, ובראשו מוסדות 'כל ישראל חברים' (כ"ח), פרח, ואפשר את קידומם של היהודים בתחום המקצועי. הסכם הפרוטקטוראט במרוקו (1912) מיתן את חשיבות הגורם הפוליטי, מחד גיסא, אך מאידך גיסא הגביר את המתחים שבין המוסלמים לבין היהודים. המוסלמי חש, ובצדק, מהתערערות עליונותו על **הדמי** (בן החסות, במקרה הנדון, היהודי), המשתווה לו ואף הופך מקובל יותר על הצרפתים, האשים את היהודי בחוסר נאמנות לסולטאן וקינא בו במישור הכלכלי. כל אלה היוו קרקע פורייה לתעמולה הנאצית בשנות השלושים והארבעים.

כאשר כבשו הנאצים את צפון צרפת ומרכזה ביוני 1940, התירו למרשאל פיליפ פֶּטַן (Philippe Pétain), להקים משטר צרפתי בעיר וישי עבור דרום המדינה והמושבות שמעבר לים. מציאות חדשה נוצרה גם בצפון אפריקה. בחוק הגזע שחוקק על ידי ממשלת וישי ב-30 באוקטובר 1940 כתוב בפירוש שיש לאוכפו על אלג'יריה, על המושבות, על ארצות הפרוטקטוראט ועל השטחים המנדטוריים של צרפת. תחילה נפגע המעמד הפוליטי של יהודי אלג'יריה, כאשר בוטל 'צו כרמיה' משנת 1870. נוסף על אלה יזמו אנשי וישי בצפון אפריקה החמרות נוספות שהגבילו את היהודים בעיסוקיהם, הדיחו אותם ממשורות ציבוריות ומעבודה באמצעי התקשורת, הרחיקו ילדים יהודים מבתי הספר ומהאוניברסיטאות, החרימו רכוש יהודי, הפלו אותם לרעה בחלוקת מוצרים חיוניים, וגרשו אותם מאזורים מגורים אירופיים.³ תוך זמן קצר התנפצו תקוות היהודים לחופש, שוויון ואחוה⁴ ול-*oeuvre emancipatrice* של צרפת אל מול התחיקה הגזענית של וישי.

כיבוש המדינה, מתוך שיתוף פעולה עם גרמניה הנאצית (ראה מפה מס' 1 להלן). על פי רוב לא הבחינו אזרחי ארה"ב והממשל בשוני שהיה בשלטון הצרפתי הישיר באלג'יריה לבין השלטון הקולוניאלי של צרפת במרוקו כמדינת חסות, פרוטקטוראט.

במאמר זה לא נדון במצבם של היהודים בתוניסיה ובלוב, או בפעולות שנקטו שם כדי להיטיב את מצבם. בשנות המלחמה היה מצבם של היהודים בשתי המדינות האלה שונה באופן ניכר מזה של היהודים במרוקו ובלג'יריה. אף על פי שתוניסיה נפלה תחת שלטון וישי כאלג'יריה ומרוקו, הגרמנים עצמם כבשו את תוניסיה ושלטו בה באופן ישיר במשך חצי שנה, בין נובמבר 1942 לבין חודש מאי 1943. בלוב, שהייתה מושבה איטלקית החל משנת 1911, ולא תחת שלטון צרפתי כיתר מדינות המגרב, הייתה התנהגותם של השלטונות כלפי היהודים שונה בשל הברית שכרת שליט איטליה הפאשיסטי, בניטו מוסוליני עם אדולף היטלר. זאת ועוד, ההתייחסות במאמר זה מתמקדת במרוקו ובלג'יריה בשל העובדה שהכוחות האמריקנים פעלו שם באופן ישיר לעומת הכוחות הבריטים, שבלטו בתוניסיה ובלוב.²

מפה מס' 1 - שטח שלטון וישי בצפון אפריקה והקהילות היהודיות העיקריות שם

מקור: מ' אביטבול, יהודי אלג'יריה, עמ' 78. באדיבות מכון בן-צבי.

3 אבוטבול, יהודי צפון אפריקה, עמ' 58-97; הירשברג, ב, עמ' 319-323; לסקר, יהודי המגרב, עמ' 28-30, 54-62 ונספחים, כגון מספרים 10-13, עמ' 158-166; הורביץ, עמ' 9. הגזרה האחרונה נזכרה במיוחד הואיל ותוקפה תוכנן ליום הכיפורים תש"ב (1941).

2 למחקר מקיף על היהודים בתוניסיה ובלוב בתקופת השואה ראה: אברמסקי-בליי.

2. מודעותם של יהודי ארה"ב למצבם של יהודי צפון אפריקה

יהודי ארה"ב נתוודעו לקהילות היהודיות בצפון אפריקה עם הפלישה של בנות הברית לאלג'יריה ולמרוקו לבילי ה-8 בנובמבר 1942. אמנם קודם לכן התקיימו מגעים בין קיבוצי היהודים האלה, במיוחד בעתות משבר כאשר יהודי ארה"ב ניסו לסייע לאחיהם הרחוקים, אך קשרים אלה היו מעטים ובלתי רציפים. בשנת 1906, למשל, הפעיל יעקב שיף, בנקאי ונדבן יהודי אמריקני-גרמני, את כוחו ואת השפעתו האישית על ממשלת ארה"ב כדי לשפר את מצבם של היהודים במרוקו בעת התכנסות מעצמות אירופה וארה"ב באלג'ירס שבדרום ספרד.⁹ אולם בעיני היהודי האמריקני נחשבו יהודי צפון אפריקה כבני חסות של יהודי צרפת, ובהתאם לכך האמינו כי זכו לחיים תחת משטר נאור, המעניק אזרחות צרפתית ושואף לשוויון.

בראשית שנות הארבעים, בעקבות הגזרות של שלטון וישי ובעקבות הפליטים היהודים שהגיעו מאירופה לצפון אפריקה, החלו ארגונים יהודיים אמריקניים ליצור קשרים עם אחיהם שבצפון אפריקה ולפעול בשיתוף איתם כדי לסייע בקהילות. הצעותיו של יעקב שיף ושל אחרים ופעולותיהם בראשית המאה העשרים היוו תקדים לפניות הוועד היהודי האמריקני, ארגון בני ברית והקונגרס היהודי האמריקני אל ממשלתם, ותקדים לדרישותיהם לבטל את הגזרות בצפון אפריקה, לפעילותם להחזיר את זכויותיהם של היהודים ולשקם את רכושם, מאחר שסבלו מהמדיניות הגזענית של וישי ומפרעות המוסלמים כאחד.

3. פלישת בנות הברית לצפון אפריקה ('מבצע לפיד')

תקופה קצרה לאחר התארגנותם של יהודי צפון אפריקה למציאות של שלטון וישי, שוב השתנה המצב.

מאז הפצצת היפנים על נמל פרל הרבור בדצמבר 1941 לחצו הבריטים על האמריקנים לקיים פעולה צבאית משותפת באגן הים התיכון על מנת להבטיח עדיפות צבאית בשדה הקרב באירופה, וזאת בנוסף למאמץ האמריקאי בחזית באוקיאנוס השקט. ההחלטה של המטה האמריקני התעכבה, ורק בסוף חודש יולי 1942 אושר התכנון של 'מבצע לפיד' (Torch), הפלישה המשותפת לצפון אפריקה.¹⁰ נשיא ארה"ב, פרנקלין ד' רוזוולט נטל לידו את היוזמה בהחלטות הפוליטיות וראש ממשלת בריטניה, ווינסטון צ'רצ'יל, נאלץ להסכים.¹¹ יועצו האישי של הנשיא רוזוולט לענייני צפון אפריקה מאז דצמבר 1940, רוברט מורפי, מונה לתפקיד מנהל היחידה לעניינים אזוריים והיועץ לעניינים אזוריים של הגנרל אייזנהאור. הוא פעל על פי צו מיוחד של הנשיא, הווה אומר שהוא מסר את דיווחיו ישירות לרוזוולט ולאייזנהאור, ללא קשר עם משרד החוץ האמריקני, דבר שנשמר בסוד.¹²

9 אדלר, עמ' 35-41; הוועד היהודי, עמ' 3; בן יעקב, עמ' 11-16.

10 מורפי, עמ' 100.

11 פונק, עמ' 110; אנסקי, עמ' 199.

12 מורפי, עמ' 139; לנגר, עמ' 316.

יחד עם זאת התירו השלטונות את המשך קיומם של מוסדות יהודיים, וביניהם בתי ספר. באלג'יריה בוטלה האוטונומיה הקהילתית כבר עשרות בשנים קודם לכן, עם הענקת אזרחות צרפתית ליהודים שם, כך שהקהילות התקשו להתמודד עם המצב החדש. לעומתם במרוקו המשיכו ארגוני הקהילה לפעול בתקופה וישי, והם סיפקו חלק ניכר מהשירותים החיוניים בתחומי סעד, בריאות וחינוך. שם היה פעיל במיוחד ארגון בוגרי כי"ח (Association des Anciens Elèves de I.A.I.U.) בענייני חינוך וסעד, גם כאשר נותק הקשר עם מרכז כי"ח בפריז.⁴ עם זאת בשתי המדינות התקשו רבים להמשיך ולתרום לקיום הקהילה, ומאחר שאיבדו את מקומות העבודה שלהם, הם חויבו להעתיק את מגוריהם בחזרה למלאח, הרובע היהודי הישן, ואחרים גויסו לעבודת כפייה במחנות עבודה.

תחום נוסף שנכלל בחקיקה האנטי-יהודית במסווה היה תקנות נגד זרים. זרם הפליטים היהודיים שהגיע מאירופה לצפון אפריקה גדל באופן משמעותי החל מקיץ 1940 עם כניעת צרפת, והתחזק בקיץ 1941 כאשר נסגרו נתיבי הבריחה דרך ספרד ופורטוגל. במרוקו, למשל, יצא 'דהיר' (צו מלכותי) שאפשר עצירת אנשים 'מההווים סכנה לביטחון הלאומי הכללי', עצירת זרים ללא רישיונות מתאימים והטלת עבודה עליהם 'לטובת הכללי'.⁵

הקהילות המקומיות השונות בצפון אפריקה ניסו להתמודד עם המציאות החדשה והמשתנה, ויחד עם זאת לטפל גם בפליטים הרבים שזרמו אליהם. ביולי 1940 פגשה הלן קזס-בן-עטר, עורכת דין בקזבלנקה וחברת הצלב האדום, פליטים בעיר ומיד ארגנה ועד סיוע (Comite d'Assistance aux Refugies Etrangers).

היא יצרה קשרים עם ועדות סיוע יהודיות מחוץ לאזור, ופעלה בשיתוף פעולה הדוק עם אנשי ארגון הגיוניט היהודי האמריקני (American Joint Jewish Distribution Com-mittee) ועם אנשי ארגון-הגג של ההגירה היהודית, היא"ס/היס"ם, שפעלו באירופה והפנו פליטים למרוקו, על אף הסכנות הכרוכות בכך. כתוצאה מקשרים אלה מונתה הלן קזס-בן-עטר לנציגת הגיוניט במרוקו.⁶ כל פעולות הסיוע נערכו תחת הגבלות קשות, הן מטעם שלטונות וישי והן מטעם השלטונות המקומיים. השלטונות דרשו, למשל, ערבויות כדי להבטיח את קיומם של הפליטים והתחייבות שלא יפלו למעמסה על המדינה.⁷ ממשלת ארה"ב גם הגבילה את פעולות הגיוניט באופן ניכר והערימה קשיים בהעברת כספים.⁸

4 דוח אכיפת חוק היהודים, בתוך: לסקר, יהודי המגרב, נספח 13, עמ' 166-168; ראו גם לסקר, היהודים בצפון-אפריקה, עמ' 20-21; שם, כי"ח, עמ' 420-426.

5 ראה דיווחים בכתבי העת של הארגונים היהודיים האמריקניים, בעיתונאות כגון ניו יורק טיימס, וכן במחקרו המקיף של שייקובסקי.

6 קורות חיים, ארכיון קזס-בן-עטר, אמתעי"י, P-129.

7 פנקסים ורשימות רבות שם; אהיס"ם, B-4, C-17; טרטקובר וגרוסמן, עמ' 205-206, 49, 466-467.

8 ליהי, עמ' 85.

הפלישה עצמה החלה בלילה שבין ה-7 ל-8 בנובמבר 1942 בחופי מרוקו ואלג'יריה, והסתיימה בהצלחה בתוך ימים אחדים.¹³ באמצעי התקשורת הודיע רוזוולט לתושבי צפון אפריקה על המטרות הנעלות של הפלישה: "דחיית הפולשים האכזריים המונעים מכם את זכויותיכם לשלטון עצמי, לחופש דתי ולחיים של שלום ובטחון."¹⁴ הוא הבטיח את תמיכת ארה"ב בשלטון האזרחי הקיים, ואת יציאת הכוחות האמריקניים מהאזור, כאשר יוסרו האיום הגרמני והאיטלקי. בסיום הצהרתו קבע רוזוולט את מטרתו הסופית: שחרור צרפת והאימפריה הצרפתית מעול מדינות הציר, ובכך יובטח? גם [את] ביטחונה של ארה"ב.

שיקוליו של הנשיא בשאלות מדיניות בצפון אפריקה, כמו באירופה, היו על פי התועלת הצבאית האמריקנית. רוברט מורפי המשיך בקשריו עם אנשי וישי וזבק בעקרונות שקבע קודם לכן: שיתוף פעולה ותמיכה בכל אישיות אשר תסכים לכך, על מנת לזכות בעזרתם. רוזוולט תמך בו וקבע כי "אחזקה בשלטון אזרחי צרפתי הכרחית ליחסים ידידותיים [עם ארה"ב]."¹⁵ הוא גם הדגיש כי "שום שינוי אינו מתוכנן על ידי ארה"ב במנהל הצרפתי הקיים."¹⁶ גישה בלעדית זו, המבוססת על תועלת צבאית, התעלמה מעקרונות הדמוקרטיה וממטרות המלחמה כפי שנוסחו באמנה האטלנטית, והתעלמה מהאפליה הגזענית נגד היהודים. דוגמה בולטת ליישום תפיסה זו היא מינויו של האדמירל ז'אן פרנסואה דרלן (Jean François Darlan) כמושל העליון בצפון אפריקה. כשבוע לאחר הפלישה נחתם ההסכם בין דרלן לבין הכוחות האמריקניים ובו קיבל דרלן את האחריות לצבא ולממשל, בתנאי שכל הפקידות תישאר בתפקידה 'לעת עתה'. לטענת מורפי, בעת הפסקת האש ב-8 בנובמבר, לא היה איש בעל סמכות גבוהה מדרלן בצפון אפריקה. לדעתו, דרלן בלבד יכול היה להכריז על הפסקת הלחימה ולתת פקודות לצי הצרפתי, ובכך לשרת את מטרות ארה"ב להפחית את הסיכון לחיי אמריקנים. הגנרל אייזנהאור תמך גם הוא במינוי והצדיק אותו בכך ש"חיילים ופקידים צרפתים דרשו את המסווה המסורתי הצרפתי לחוקיות".¹⁷

למחרת הפרסום על ההסכם נשמעה ברחבי ארה"ב ואנגליה ביקורת חריפה נגד מדיניות הפיוס ונגד שיתוף הפעולה עם דרלן, דבר שהפתיע את מורפי, אייזנהאור וקלרק. ההתנגדות הגדולה ביותר נבעה מהקביעה שהמנהל של וישי נשאר על כנו ללא תנאים וללא תכניות לסלקו. בזיכרונותיו הצדיק קלרק את מעשיהם: "בזמנו הייתה מטרה אחת בלבד, ניצחון במלחמה; לא היה לנו זמן לחשוב על מוסר".¹⁸ רוזוולט נדרש להשיב על הביקורת ולהרגיע את ממשלתו, את צ'רצ'יל ואת דעת הקהל האמריקנית. במסיבת

13 לתיאורים של הפלישה והמהלכים הצבאיים ומעורבות המחותרת היהודית באלג'יריה, ראה, בין היתר: אביטבול, עמ' 101-108; אנסקי; לסקר, היהודים בצפון אפריקה, עמ' 28-30.

14 מורפי, עמ' 176.

15 לנגר, עמ' 304; מכתב רוזוולט לצ'רצ'יל מיום 2.9.1942, שם, עמ' 289.

16 מורפי, עמ' 139; הוראת המטה הכללי, 12.9.1942, בתוך: לנגר, עמ' 318.

17 אייזנהאור, עמ' 104-105; ס"ר, יומני רוזוולט, 17.11.1942; שם, יומני מורנגטאו, 17.11.1942.

18 קלרק, עמ' 125.

העיתונאים ב-17 בנובמבר 1942 הדגיש הנשיא את הצורך הצבאי בהסדר עם דרלן ואת אופיו הזמני.¹⁹ מתוך אי-התערבות במה שמכונה 'מדיניות הפנים' של צפון אפריקה סירב הנשיא שוב להכיר במנהיגותו של הגנרל שרל דה-גול והצרפתים החופשיים.

ב. ממודעות לפעילות: פעילות פוליטית של יהודי ארה"ב למען יהודי צפון אפריקה לאחר הפלישה

הפלישה של בנות הברית בנובמבר 1942 יצרה ציפיות בעולם היהודי לשחרור מייד מהגרות הקשות. יהודי מרוקו ואלג'יריה פנו מיד אל השלטונות האמריקנים החדשים ודרשו תיקון לחוקים, אך, לדאבונם, עמדו המסגרות שהוקמו לטיפול באוכלוסייה היהודית ובפליטים הזרים בתקופת וישי על כנו. יהודי ארה"ב החלו לפעול בשני מישורים: הראשון, במאמצים פוליטיים כדי להביא לביטול התחיקה הגזענית, והשני, בסיוע כלכלי ובעזרה ישירה ליהודים. שלושה ארגונים עיקריים עסקו בפעילות הפוליטית: הוועד היהודי האמריקני, הקונגרס היהודי האמריקני וארגון בני ברית, ואלה תמכו בארגוני הג'וינט והיא"ס/היס"ם שעסקו בתחומי הסיוע הכלכלי, סעד ובריאות ליהודי צפון אפריקה המקומיים ולפליטים האירופיים שהגיעו לשם בשנות המלחמה. בשני התחומים, הסיוע הכלכלי והמדיני, הייתה חשיבות מרובה לפעולות בצפון אפריקה, מאחר שהן היוו דגם להתמודדות של הארגונים היהודיים האמריקנים עם פשעי הנאצים, ועיצבו פעילותם באירופה לאחר שחרורה.

1. תגובות ראשונות של יהודי ארה"ב

כאשר הודיע הנשיא רוזוולט מיד לאחר הפלישה לצפון אפריקה על מטרות הפעולות האמריקניות, וביניהן "ביטול חוקים וצווים שבהשאת הממשלה הנאצית והאידיאולוגיה הנאצית", מיד הגיבו יהודי ארה"ב והביעו את שביעות רצונם מהודעות הנשיא. הארגונים היהודיים האמריקניים הדגישו את האמונה, הכמעט עיוורת, בממשלתם, מבלי שידעו את המצב הצפון אפריקה לאשורו. מוריס וולדמן, מזכיר הוועד היהודי האמריקני, שיגר מברק אל הנשיא ובו הודה לו על 'ההכרזה האצילה' (a noble Declaration) והביע את נחת רוחו מהבקשה לשחרר את כל האסירים.²⁰ ב-20 בנובמבר 1942 פרסם נשיא הקונגרס היהודי האמריקני, ד"ר סטיבן וייז, מכתב בנימה דומה, ובו מודגשת שביעות הרצון מן המהירות שבה ביקש הנשיא לבטל את החוקים והצווים הגזעניים.²¹ וייז נזהר במעט, והדגיש את אמונתו ביסודות הדמוקרטיה האמריקנית שעל פיהם ארה"ב תסרב להשלים עם קיומם

19 לנגר, עמ' 371-372; רוזמן, עמ' 478; שרווד, עמ' 654. בהודעה חזר רוזוולט פעמים אחדות על הביטוי 'לעת עתה', כדי להדגיש את אופיו הזמני של ההסדר. הודעה זו אפשרה את אישורם של ראשי המטה הכללי להסכם קלרק-דרלן, אך הנשיא סירב לחתום עליו בעצמו כדי לא ליצור רושם של החתיבות ממשלתית רשמית.

20 הוועד היהודי, הדוח, 36 (1943), עמ' 55.

21 ס"ר, תיקים אישיים, 3292, ראה נספח מס' 1.

הסדקים הראשונים באמונתם של יהודי ארה"ב בכנות הממשל של ארצם החלו להופיע בדצמבר 1942, עם התרבות הידיעות על היקף ההשמדה באירופה הנאצית. באוגוסט 1942 שלח גרהרד רינגר, נציג הקונגרס היהודי העולמי בג'נווה מברקים באמצעות הדואר הדיפלומטי למנהיגים יהודים בארה"ב על אודות היקף התכניות של הנאצים. אנשי משרד החוץ עיכבו את מסירת ההודעות ואת האפשרות של יהודי ארה"ב לסייע ליהודים באירופה. ספיקות הועלו לגבי התנהגות הממשלה ולגבי אמינותה בפעולותיה למען היהודים, וביקורת נשמעה נגד האנטישמיות בממשלה האמריקנית ובמיוחד במשרד החוץ.²⁸ סמיכות 'פרשת רינגר' ליפרשת דרלן' הגבירה את הרגישות לטיפול ביהודים ואת החשיבות של התקדימים שיווצרו בצעדי הממשלה האמריקנית בצפון אפריקה. לקראת סוף נובמבר 1942 וראשית דצמבר החלו להגיע ידיעות סותרות מחיילים ועיתונאים צבאיים בשטח על המתרחש במרוקו ובאלג'יריה, ואלה עוררו סימני שאלה לגבי אמינות ההודעות הקודמות. בסוף נובמבר, למשל, דווח על המשך עבודת הכפייה ברכבת הטרנס-סהרית, ובנימה מתרצת הסביר הכתב כי חיילים אמריקנים עדיין לא חדרו למחנות המדבר שבהם כלואים יהודים.²⁹ הרב הצבאי האמריקני, פיליפ ברנשטיין, רמז לבעיות בתחום הפוליטי במילים, 'חוסר סבלנות מוצדק' באיטיות ביטול הגזרות.³⁰

2. מאכזבה למחאה: דצמבר 1942 - מרץ 1943

החיפוש אחר פתרונות הולמים לקשיי היהודים בצפון אפריקה והדאגה ליצור תקדים לטיפול מהיר ויעיל בבעיות הובילו הארגונים היהודיים לדפוס פעילות פומבית יותר מאשר בעבר. בשל הקשיים בתקשורת לאחר הפלישה, יצרו הארגונים היהודיים בארה"ב קשר ישיר עם מנהיגים יהודיים בצפון-אפריקה רק בראשית 1943. דוח ראשוני על יהודי אלג'יריה מחדש ינואר תיאר את האכזבה של האוכלוסייה היהודית בעקבות השחרור: "בלתי אפשרי הוא להילחם נגד מדיניות הציר בחוץ, ולהחזיק ברוח הציר בבית בעת ובעונה אחת".³¹ ליגיונר יהודי שברח ממרוקו לאנגליה תיאר את רגשות הייאוש בקרב הקהילה היהודית המקומית שמתקשה להבין "למה מאפשרים לשלטון הפשיסטי הזה להמשיך לתפקד".³² בסוף ינואר הודיע הוועד של יהודי אלג'יריה כי הצהרותיהם של המושלים הצרפתיים על שינויים הדרגתיים אינן מספקות את רצונם והוא דורש "ביטול כל החוקים נגד יהודי אלג'יריה מיד ללא תנאים וללא הגבלות".³³ בתגובה לשאלות ולתהיות שהועלו, החלו להופיע ידיעות על 'מנהיגים יהודיים' שכביכול הציעו למושלים צרפתיים ולשלטונות בנות הברית שלא לבטל את החוקה באופן מיידי, אלא בצורה הדרגתית "מתוך חשש של הפרות הסדר הכלכלי והחברתי".³⁴ היועץ לנשיא

של חוקים לא-דמוקרטיים ותבטל אותם בהקדם האפשרי. בסיום מכתבו הביע וייז, בשם כל יהודי אמריקה, את הגאווה במחשלתם ובצבאם ש'הכו את המכות הראשונות נגד ההתגרות הנאצית' בצפון אפריקה ונגד הנאציזם והפשיזם בכלל.

בכתבי העת היהודיים בארה"ב פורסמו כתבות ראשוניות כאילו דרישותיו של רוזוולט כבר התמלאו. מאמר בקונגרס וויקלי מסוף נובמבר הקדים את המציאות והודיע: "למעשה הכיבוש של בנות הברית בצפון אפריקה שם קץ לתחיקה בהשראת הנאצים שחקקו שלטונות וישי".²⁸ במאמרים שהופיעו באותה עת טמון הביטחון של יהודי ארה"ב בממשלתם ובכוחה: "השחרור של היהודים בצפון אפריקה הינו רק תוצר-לוואי של ההקפה האמריקנית הגדולה", הכריז קונגרס וויקלי, הגאווה הלאומית של היהודים גדלה במיוחד כי ארה"ב "היא שהביאה ישועה ליהודים באזור הראשון ששוחרר מעול הציר".²⁹

אישים וארגונים יהודיים רבים הצטרפו להצהרות אלה ופרסמו אף הם מאמרים נוספים ומכתבים לנשיא: אדגר קאופמן, יושב ראש המועצה היהודית הכללית (General Jewish Council), ארגון הגג לוועד היהודי האמריקני, בני ברית וועד הפועלים היהודים; פאול באורוולד, יושב ראש הג'וינט; הרב אליעזר סילבר, מראשי הרבנים האורתודוקסים באמריקה, ראשי ארגונים ציוניים ואחרים.²⁴ כתב העת הציוני, *Jewish Frontier* מודיע גם הוא בגאווה כי "הצעד הראשון לגאולה יבוצע בצל הדגל האמריקני".²⁵ משדה הקרב עצמו נשמעה גם האמונה בהכרזות הנשיא, והדבר עולה אף מקטעים ממכתבים שהגיעו מחיילים אמריקניים יהודיים, ובמיוחד מרבנים צבאיים. רב צבאי אמריקני כתב, "הנה אני בצפון אפריקה... היהודים סובלים מאותן הגזרות שהוטלו על יהודי צרפת הווישית אך כמוכן עכשיו כשאנחנו פה, אלה יסולקו בעתיד, בעזרת השם, בהתאם למעשים שנעשים כעת".²⁶

אולם הצהרותיו של רוזוולט ביום הפלישה והודעתו הפומבית כעשרה ימים לאחר מכן על שחרור צפון אפריקה מעול מדיניות הציר לא עמדו במבחן המציאות המרה. העיתונות היהודית בארה"ב דיווחה על חרדות של יהודי צפון אפריקה עקב מינויו של דרלן ועיכובים בביטול הגזרות. בינואר 1943 נפגש הגנרל אייזנהאור, המפקד העליון של הכוחות האמריקניים, עם קבוצת יהודים באלג'יריה ונאלץ להודיע לקונגרס היהודי ולאחר מכן בהודעה פומבית ברדיו שהוא אכן פועל לבטל את כל ההשפעות האנטי-יהודיות.²⁷ בכלי התקשורת בארה"ב הופיעו הודעות על מינוי נציגי הקהילות לוועדה להכנת צווי ביטול וכן ידיעות על צעדי הצבא האמריקני לבצע את דברי רוזוולט. כל ידיעה, בין אם מבוססת ובין אם לאו, חיזקה את האמונה התמימה של יהודי ארה"ב בממשלתם ובמעשיה בעת מלחמה.

28 השנתון היהודי האמריקני 44 (1943), עמ' 151-165.
29 בני ברית מסנר', 27.11.1942, עמ' 1.
30 ברנשטיין, עמ' 49.
31 הקונגרס היהודי, קובץ, דוח אלג'יריה, 7.1.1943.
32 מכתב מקורט וילי שטרן, 28.2.1943, אצ"מ, Z/15162.
33 אייזנברג, עמ' 78-80.
34 ניו-יורק טיימס, 16.1.1943, עמ' 3.

22 שם.
23 שם, 27.11.1942, עמ' 8.
24 ס"ר, תיקים רשמיים, קופסה 8, c-76; שם, תיקים אישיים 3292 (כולם מהתאריך 20.11.1942); ניו-יורק טיימס, 26.11.1942, עמ' 39.
25 ג'ואיש הפרנטייר, 9, 11 (דצמבר 1942), עמ' 5.
26 ניישן, 156, 2 (9.1.43), עמ' 49.
27 ברנשטיין, עמ' 49; קובוביץקי, עמ' 4.

בענייני צפון אפריקה, רוברט מורפי צידד בדיעות האלה, וכן הגנרל אייזנהאור טען כי קיבל מדלאן מכתב חתום על ידי 'רבה של קונסטנטין' ובו המלצה לנקוט בצעדים איטיים לביטול הגזרות נגד היהודים.³⁵

בפועל פנו הרב הראשי של אלג'יריה, הרב מוריס אייזנבט, הוועד ללימודים חברתיים של יהודי אלג'יריה וההסתדרות הציונית של יהודי אלג'יריה אל המושלים הצרפתים ואל השלטונות האמריקניים במקום בדרישותיהם לתיקון מלא של המצב, וכן שלחו עותקים של דבריהם אל מנהיגים יהודיים בארה"ב, כגון נחום גולדמן, סטיבן וייז, וחיים ויצמן.³⁶

ב-21 בינואר 1943 פנו ראשי הארגון הציוני באלג'יריה, בנימין הלר ורוברט ברונשווייג, אל קולונל אדוארד טיילור, מנהל היחידה ללחימה פסיכולוגית של הצבא האמריקני, בטענה כי הבטחות האמריקנים לא קוימו, והטילו עליו את האשמה: "מבחינה מוסרית אי אפשר להמשיך ולקיים את המצב בצפון אפריקה הצרפתית שלושה חודשים לאחר הפלישה של בנות הברית".³⁷ ב-8 בפברואר 1943 הכחיש ד"ר יוסף שוורץ, ראש הג'וינט, בפומבי את הטענה שמנהיגים יהודיים בצפון אפריקה יעצו להאט את קצב ביטול החוקים, וציין שגישתו זו אף מנוגדת לעמדה העיקרית של הקהילות.³⁸

ארגונים יהודיים בארה"ב ראו בנוכחות אמריקנית באלג'יריה ובמרוקו מבחן לעקרונות המלחמה בנושא היהודי, והיו איתנים באמונה אופטימית שהצדק ינצח בחסות ממשלתם. יחד עם זאת תסכולם גדל. הקונגרס היהודי האמריקני הודה ב"כשלון מוסרי בצפון אפריקה... השמחה של שחרור הקהילות היהודיות בצפון אפריקה באה טרם זמנה - הביטול אחרי הכיבוש היה אמור להיות טבעי כלילה שבא אחרי היום...".³⁹ גם הוועד היהודי האמריקני השמרני השמיע אכזבה עמוקה: "... מבלי להמעיט בכנות העקרונות המוצהרות של ממשלתנו בקשר ליהודים הגרים שם (צפון אפריקה)... יש הצדקה אמיתית לאכזבה המרה הבאה לידי ביטוי בכל הארץ". בסיום הדגיש הוועד את חובת הערנות של כל אמריקני להתעקש "שלא ישימו אותנו ללעג באזור אחד תחת שלטוננו בזמן שאנו לוחמים באזורים אחרים בעולם. אנו מעדיפים להאמין שקיבלנו מידע לא מדויק, אך אנו חוששים שלא כך הדבר".⁴⁰

ב-10 בפברואר 1943, לאחר שלושה חודשים של המתנה ושל תסכול, פרסמו הקונגרס היהודי העולמי והקונגרס היהודי האמריקני הודעת מחאה משותפת חד-משמעית: "... בטריטוריות בהן מתנופף דגל אמריקני נמצאים עדיין גטאות, מחנות ריכוז, וחוקי נירנברג נוסח וישי שולטים בריש גלי, ומבטלים זכויות אזרחיות מיהודים...".⁴¹ בהצהרה יש אמנם 'הבנה באשר לקשיים', אך הבנה זו לא יכלה להסתיר את הדאגה העמוקה מהפער הגדול שבין הצהרות הכוונות של הממשלה לבין הצעדים המעשיים שנקטו בהם.⁴²

35 מורפי, עמ' 202; אייזנהאור, עמ' 128.

36 אנסקי, עמ' 245; אייזנבט, עמ' 71.

37 אצ"מ, S26/1546.

38 קונטמפורארי ג'ואיש רקורד 2, 6 (אפריל 1943), עמ' 178.

39 קונגרס וויקלי, 18.12.1942, עמ' 4.

40 הוועד היהודי, דוח, 1943, עמ' 54-56.

41 הקונגרס וויקלי, 19.2.1943, עמ' 2.

42 את הטקסט המלא ראה בנספח מס' 2 להלן.

הבחנה ברורה נעשתה בין ביטול התחיקה לבין ההקלה בה. בהודעה המשותפת חזרו על דברי רוזולט מדצמבר 1942 בעניין ביטול התחיקה ובטענה כי "במשך שלושה חודשים נתבקשו להסתפק בהבטחות של הקלות, בזמן שעיקר החוק הנאצי הנורא... ממשיך ללא שינוי...". ממשלת ארה"ב נתבקשה לפעול בדרכי חוק ומשפט בשטחים תחת חסותה, כי "מדיניות זו... בעצם שוללת את עקרונות היסוד של ארה"ב, שכדי להגן עליהם יצאנו למאבק בנאצים". תחושות הגאווה בממשלה שהדהדו בהודעה הראשונה של הקונגרס באמצע חודש נובמבר ("אנו גאים לחשוב שממשלתנו היא ש...") לא הופיעו בהודעה השנייה בחודש פברואר. עתה נשמעו תביעות לזכויות האדם במונחים אמריקנים מובהקים: "חירות אינה ניתנת לחלוקה: האפשרות של ביטולה או הפרתה במקום אחד היא קריאת תגר בכל מקום".

הקונגרס היהודי האמריקני הרים את קולו ויצא לציבור הכללי בארה"ב בכך שהפך בעיה יהודית לבעיה כלל-אמריקנית. הודעת מחאה זו פורסמה בעיתונות כללית כמו בעיתונים יהודיים. הניו-יורק טיימס פרסם את תוכן ההודעה במקום מרכזי בעמוד 3 תחת הכותרת: "ההודעה אומרת: חוקי הנאצים עדיין תקפים בצפון אפריקה".⁴³ פנייה כזו לציבור הרחב הייתה דבר יוצא דופן; באותם הימים של מלחמת העולם השנייה לא היו דעת קהל אוהבת, אך ביקורת היהודים על ממשלתם הלכה בדרכים שפילסו הליברלים בציבור הכללי ולא בלטה מהן בחריפותה.

ב-14 במרץ 1943, למעלה מארבעה חודשים לאחר נחיתת כוחות ארה"ב ובריטניה בחופי צפון אפריקה, ולאחר ביטויי מחאה חריפים בארה"ב ובאנגליה, נאם המושל הנציב הצרפתי העליון בצפון אפריקה שהחליף את דרלן, הגנרל אנרי ז'ירו (Henri Giraud), אל עמו (ואל בנות הברית), והודיע על תקנות חדשות בדבר ביטול חוקי וישי. הוא הבטיח את שובה של הרפובליקה השלישית של צרפת ואת ביטול תחיקת וישי, והכריז: "החוקים של הפליה גזענית שנכפו על צרפת על ידי הנאצים אינם קיימים יותר. ביטול החוקים והצווים אלה מחזיר את המסורת הצרפתית של חירות האדם ומשיב שיווין לכל בפני החוק".⁴⁴ שורה ארוכה של חוקים מפלים נגד יהודים נפסלו. הרכוש שהוחרם הוחזר, זכויות אזרחיות חלקיות הוחזרו, הפליות במקצועות החופשיים ובקבלת תלמידים למוסדות חינוך בוטלו, ועוד.⁴⁵ למרות ההכרזות האלה, לא החזיר ז'ירו את המצב על תיקונו המלא. במגמה לבטל את כל הפליות שהיו קיימות בין הקבוצות השונות, ציין ז'ירו כי "הצו של 24 באוקטובר 1870 המתייחס למעמד היהודים המקומיים באלג'יריה בוטל".⁴⁶ הוא המשיך והודיע שכל חוקי וישי אשר לא יבוטלו באופן מפורש תוך שלושה חודשים יישארו בתוקפם.⁴⁷ בהודעה זו אישר ז'ירו למעשה, את חוק וישי

43 'Jewish Protest Issued, Statement says Nazi Laws Still are Effective in North Africa' ניו יורק טיימס, 15.2.1943, עמ' 3.

44 ניו-יורק טיימס, 15.3.1943. ראה גם תקנות בדבר אצל: אביטבול, יהודי צפון אפריקה, עמ' 219-218.

45 הקונגרס היהודי, קובץ, תקנות, (יוני 1943).

46 שם.

47 פונק, עמ' 107.

מיוני 1940, חוק שקבע את מעמדם של יהודי אלג'יריה כנתינים לא-אזרחים. המאבק על החזרת הזכויות לא הסתיים.

'האם ביטול החוקים אפשרי?'

הקונגרס היהודי והסוכנות היהודית, כל אחד בדרכו, התמודדו עם השאלה האם באופן משפטי אפשר בכלל לבטל את תקנות האפליה ואת חוקי הגזע בצפון אפריקה. כל אחד ניסה להבהיר את חוקיותו של ביטול החוקים על ידי צבא כובש, וכל אחד הגיע למסקנות שונות. המחלקה האירופאית של הקונגרס היהודי העולמי העמידה שתי שאלות בפני משפטנים: השאלה הראשונה הייתה, מי רשאי לבצע את תוכנית הביטול שביקש הנשיא רוזוולט? והציבה שתי אפשרויות: האמריקנים ורוזוולט, כנשיא וכמפקד העליון, או השלטונות המקומיים. השאלה השנייה נשאלה בדבר החלות של הסכמים בין-לאומיים שונים על המצב המסוים בצפון אפריקה.

הדיון בשאלות אלה התמקד בעניין חלות הסכמים בין-לאומיים על המצב בצפון אפריקה, והבירור היה ארוך ומורכב. אמנת האג משנת 1907 התייחסה לצבא כובש בשטח אויב, אך ארה"ב וצרפת לא נלחמו זו בזו בעת הכיבוש. יתר על כן, יחידות צרפתיות אף שיתפו פעולה עם כוחות אמריקניים ובריטיים. משום כך אזור צפון אפריקה מוגדר כשטח ידידותי, ולא שטח אויב, ולא חלות עליו התקנות באשר לכללי השלטון על פי אמנת האג. למרות זאת, לדעת המשפטנים, אם אמנת האג נחשבת לתקפה בצפון אפריקה, על שלטונות כובשים לכבד את החוקים הקיימים. הואיל וביטול הזכויות האזרחיות נעשה באופן חוקי וללא לחץ מזרים, כמו בצרפת ובצפון אפריקה, אין הצבא הכובש יכול לבטלו. אם כך כיצד אפשר לבטל את ההפליות? כאן עמדה השאלה של מידת הסמכות של כל רשות או גוף מחוקק באלג'יריה לשנות את החוקים בכלל. במרוקו ובתוניסיה היה המצב פשוט יותר - לסולטן ולבני סמכות לבטלו ולשלטונות הצרפתים סמכות לבצע את ההחלטה.⁴⁸

הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים הוסיפה על שאלות אלה, וביקשה תשובה לשאלה של חלותם של החוקים העומדים בניגוד למוסר בציבור הארץ הכובשת.⁴⁹ מסקנות המשפטנים בשאלה זו היו ברורות יותר מאלה שקיבל הקונגרס היהודי. החוקים של מדינה נכבשת אינם תקפים, כאשר הם אינם מתיישבים עם התרבות המודרנית, או כאשר מטרת המלחמה היא לבטלם. לכן כמו שיש לבטל עבדות, יש לבטל חוקים אנטי-יהודיים מיד וללא דיחוי, והובאו תקדימים מן העבר. אמנם הבירור של ההנהלה הציפונית נעשה בקשר לכוחות בריטיים ככוח כובש בלבד, אך הוא ראוי לדיון כאן הואיל ורוזוולט, מרפי ואייזנהאור, למעשה, נאחזו באותן התיבועות, אם כי הם עיכבו צעדים מעשיים לקדם את הביטול של החוקים הגזעניים.

48 הקונגרס היהודי, קובץ, 22.12.1942.

49 מכתב ל ד"ר יוסף, 28.2.1943, אצ"מ S25/5217; ל שר הפנים, קהיר, 29.3.1943, שם, 24/15162.

3. המאבק על הצדק: מרץ 1943 - אוקטובר 1943

יצירת דעת קהל לקראת פעילות פוליטית

הודעת הנגראל ז'ירו מה-14 במרץ 1943 בעניין ביטול הגזרות האנטי-יהודיות (פרט לשלילת האזרחות) הייתה מיועדת להרגעת השלטונות האמריקניים ולהשתקת הביקורת, אך למעשה היא עוררה מחאה נוספת. ראש הממשלה הבריטי צ'רצ'יל ושר החוץ האמריקני, קורדל הול, שיבחו את נאומו של ג'ירו, אך אמונתם בכוונות ז'ירו לא עמדה במבחן המציאות. כעבור ארבעה ימים הכיר הניו-יורק טיימס באשליה, ופרסם מאמר תחת הכותרת: "בוושינגטון סוברים - צפוי אובדן אזרחות - מעמדם של היהודים הורע", ולמחרת פרסם מאמר נוסף, "צעדי ז'ירו - מכה ליהודים".⁵⁰ הביקורת של יהודים ושל חוגים ליברליים על הממשלה לא נרגעו, אלא להפך.

צעדי פעולות נגד המשך המצב בצפון אפריקה התבצעו בשני מישורים - האחד, יצירת דעת קהל התומכת בהחזרת זכויות מלאות ליהודים; והשני, מחאה נגד שתיקת וושינגטון והסכמתה בדיעבד לנעשה בצפון אפריקה. יהודים ולא-יהודים התאחדו בביקורתם. שוב פרסם הניו-יורק טיימס מאמרי ביקורת בולטים בעניין. לקראת סוף חודש מרץ שאל בציניות כתב העיתון אדוין ג'יימס (Edwin L. James) על מטרות ז'ירו בהודעתו, כאשר "בשם השוויון הוא השאיר, הנגרל, יותר מ-100,000 אזרחים צרפתיים לשעבר ללא זכויות".⁵¹ אך את עיקר ביקורתו מתח על הממשל האמריקני, "האם לא הוגן לשאול מה חשבו אנשי משרד החוץ או נציגיהם בצפון אפריקה, כשראו את הנאום?" ג'יימס המשיך בביקורתו והעיר שלא ניכר שום מאמץ של משרד החוץ האמריקני להסביר את שלילת האזרחות או ליישב אותה עם המטרות של קידום הדמוקרטיה בצפון אפריקה ושל עקרונות בעלות הברית במלחמה.

מוושינגטון יצאו תשובות מעורפלות שלא הניחו את דעת המבקרים ואף עוררו חששות נוספים. ז'ירו השיב בטענה שביטול אזרחות היהודים מפייסת את המוסלמים, אך טענה זו אף היא נשללה על ידי מבקרי המדיניות של ארה"ב. הם השיבו שהצרכים המשותפים של יהודים ושל ערבים איחדו אותם בעת מלחמה, ולא הצדיקו המשכם של חוקים בלתי מוסריים.⁵² הסיבות הסמויות לתמיכת ארה"ב במדיניותו של ז'ירו החלו לצוף על פני השטח: מאבקי כוח בין הצבא לבין הממשל האמריקני על השליטה הפוליטית בשטח מחד גיסא, ואנטישמיות בשורות הצבא והממשל מאידך גיסא. מאמר המערכת בעיתון השמאל הניו-יורק פוסט שאל "מה פירוש הדבר שאנחנו מאפשרים לז'ירו, תחת חסות חיילנו המצוינים והנקיים מדופי, לשלול אזרחותם של מאה אלף יהודים אלג'יריים... האם אנחנו כה דבקים בשליטה צרפתית שמרנית עד כדי נכונות להשלים עם תופעות אנטישמיות?"⁵³ תביעותיהם של היהודים בארה"ב החריפו, אם כי בהודעותיהם הפומביות

50 ניו-יורק טיימס, 18.3.1943, עמ' 5; שם, 19.3.1943, עמ' 5.

51 שם, 21.3.1943, חלק 4, עמ' 3.

52 שם, 1.4.1943, עמ' 6.

53 בני ברית מסנ'ר, 26.3.1943, עמ' 20; אנסקי, עמ' 299. ראו הערות דומות אצל: פריי, ג'ירו והיהודים, עמ' 628; ובירחון הליברלי ניו רפובליק, 29.3.1943, עמ' 397.

הם נשענו על דברי הביקורת של לא-יהודים כדי 'לאמת' ולבסס את דרישותיהם. אף כי הם צברו כוח כלכלי ופוליטי בשנות העשרים והשלושים, מרבית יהודי ארה"ב היו מהגרים או בני מהגרים, והם נזהרו מביקורת חריפה נגד ממשלתם בעת המלחמה. על אף תחושתם של יהודי ארה"ב במקומם האיתן בחברה האמריקנית ולמרות אמונתם בהזדמנויות הטמונות ב'חלום האמריקני', הם לא יכלו להתעלם מתופעות אנטישמיות בבית ומלחצים שנבעו מהמלחמה.

ועד הנציגים של יהודי צרפת

בשל המגבלות שחשו יהודי ארה"ב באותה עת בשל נאמנותם לממשל ובשל לחץ המלחמה, נפל עומס העבודה בקבלת מידע מצפון אפריקה וביצירת דעת קהל על 'ועד הנציגים של יהודי צרפת', מעין ועדה-גולה של יהודי צרפת ואלג'יריה בקונגרס היהודי העולמי. ועד הנציגים נוסד במאי 1942, יחד עם ועדי נציגים של יהודים ממדינות אחרות שנכבשו, כגון פולין, צ'כיה ואיטליה.⁵⁴ קבוצת צרפתים מכובדת מאוד חברה יחדיו כדי לפעול למען יהודי צרפת והאימפריה ולתמוך ב'צרפתים החופשיים', ובראשם הברון אדוארד דה רוטשילד, נשיא הקונסיסטואר המרכזי של יהודי צרפת ואלג'יריה, בשיתוף עם סרן פייר דרייפוס, עורכי דין ידועים פאול וייל, פאול ג'ייקוב והנרי טורס, האומנים נאם אהרונסון ומרק שאגאל, פרופ' גוסטב כהן מהסורבון, מנהיגים יהודיים ד"ר מקס באר, מקסה נרדאו והרב ש' לנגר, המשורר אנדרי ספייר והתעשיין פאול וורטהיימר. בלשון חריפה מזו של היהודים האמריקניים מחו חברי הוועדה, כאזרחים צרפתים, נגד הגזרות ודרשו צעדי פעולה מהמעצמות ובמיוחד מארה"ב. במכתב פומבי שפרסמו בניו יורק טיימס בסוף מרץ 1943 הם תבעו את ההחזרה המיידית של כל זכויות היהודים ודחו את כל תכסיסי ההשהיה של הממשלה האמריקנית ושל השלטונות הצרפתיים המקומיים ברשותו של ז'ירו. "הטענות השונות שהובאו כדי להסביר את העיכובים בהשלמת צעדי של צדק בסיסי... הן מופרכות למעשה על ידי המצב הקיים... בצפון אפריקה שאינו מציב שום מכשול לשיבה למסורות הלאומיות של צרפת."⁵⁵ רוטשילד החליף מכתבים בלשון חריפה עם סגן שר החוץ האמריקני, סמנר וולס, בעניין ביטול חוק כרמיה באלג'יריה, ואלה קיבלו פרסום רחב באמצעות הודעות בניו יורק טיימס. רוטשילד כינה את תקנות ז'ירו 'הפליה אכזרית בין בני אדם המבוססת על השתייכות דתית', והצהיר כי זאת "סכנה חמורה ומתמדת להווה ולעתיד."⁵⁶ היהודים הצרפתיים, כמו היהודים האמריקניים הסתמכו על החוק ועל תקדימים לתביעותיהם בתחיקה בין-לאומית. הקלות במצב לא הרגיעו אותם ולא השקיעו את דרישותיהם.

המחאה של רוטשילד, של ועד הנציגים של יהודי צרפת ושל חוגים ליבראליים בארה"ב פילסו דרך לביקורת רשמית של הארגונים היהודיים האמריקניים, שעד כה נמנעו מלבקר את ממשלתם באופן ישיר. באמצע חודש מרץ הודיע הקונגרס היהודי האמריקני על

54 קונגרס וויקלי, 5.6.1942, עמ' 7.

55 קובוביצקי, עמ' 215.

56 פריי, ג'ירו והיהודים, עמ' 626.

התחייבותו להמשיך את מאמציו לתקן את 'המעמד הבלתי נסבל של יהדות אלג'יריה שאינו מתיישב... בחוקותיה ובצוויה של הרפובליקה הצרפתית.⁵⁷ בשונה מהודעות קודמות, החל מחודש מרץ לא נשמעו שבחים על ממשלת ארה"ב בלבד, אלא גם ביקורת חד-משמעית על הנעשה בצפון אפריקה: "המצב... בנוגע ליהודים אינו מניח את הדעת."⁵⁸ מיד הופיעה תמיכה בהודעת הקונגרס היהודי, הן בעיתונות היהודית והן בתקשורת הליבראלית האמריקנית: "הוכח מעל כל ספק שביטול צו כרמיה שלל את היתרונות שהשיגו... מביטול חוקי וישי האנטי-יהודיים...".⁵⁹

בו בזמן שהגיש ועד הנציגים של יהודי צרפת את הודעותיו, והקונגרס היהודי האמריקני את מכתביו, הגיש הוועד היהודי האמריקני תזכיר דומה לסמנר וולס, סגן שר החוץ. הוועד היהודי, ארגון רב-השפעה בחוגים ממשליים פעל בדרך המקובלת עליו - אמצעים שקטים ומגעים דיפלומטיים עם השלטונות. הוועד היהודי הציג תקדימים משפטיים, עדויות אישיות של יהודים ושל שאינם יהודים, והביע את הסכמתו לבקשות הממשל להמתין עד לרגיעת המצב המלחמתי. יחד עם זאת הם לחצו על הממשל להחזיר את צו כרמיה, דהיינו אזרחות צרפתית ליהודי אלג'יריה.

המאמצים של הארגונים היהודים השונים וחוגי הליבראליים בארה"ב נשאו פרי, אך באיחור רב. ב-20 באוקטובר 1943, למעלה מאחד-עשר חודשים לאחר 'שחרור מרוקו ואלג'יריה מעול הציר, הוחזר צו כרמיה על כנו, ויהודי אלג'יריה שוב נהנו מאזרחות צרפתית מלאה.

הטיפול הפוליטי בנושאים כלכליים

שלושת הארגונים שעסקו בפעילות הפוליטית למען יהודי צפון אפריקה התייחסו אל המדינות השונות שם כיחידה אחת, והתייחסו אל השוני ביניהן כאל דוגמאות או פריטים שונים ולא כמצאות בסיסית שונה. הדבר התבטא, למשל, בשאלת האזרחות. עיקר המאבק נסב בנושא החזרת האזרחות הצרפתית של יהודי אלג'יריה, נושא פוליטי מוגדר, שהתמקד גם נעשה באותה מדינה שבה ישב המטה הכללי של הצבא האמריקני. אך נושא זה כלל לא נגע ליהודי מרוקו שהיו נתיני הסולטאן. מקזבלנקה, למשל, השתתפו נציגים יהודיים במועצת העירייה ויושב-ראש המועצה התנצל בפניהם על אי-יכולתם להשתתף בה בעבר,⁶⁰ ובחודש מאי נעצרו ראש עיריית רבאט ופקידיו על אי-ביצוע צוויו ז'ירו בעניין ביטולם של חוקים אנטי-יהודיים.⁶¹ עם זאת ההתקדמות הייתה מסויגת מאוד, ונראה כי הצעדים נבעו מן האינטרסים המרוקנים, ולא מן הצדק המוחלט. הפגיעות העיקריות ביהודי מרוקו היו בתחומי הכלכלה, בהגבלות קשות בתחומי התעסוקה, באפליה במסחר, במצוקה בחיי היום-יום ועוד. רופאים ועורכי דין, למשל, הוחזרו

57 קונגרס וויקלי, 19.3.1943, עמ' 2.

58 את הטקסט המלא ראה בנספח מס' 3.

59 קונגרס וויקלי, 26.3.1943.

60 בני ברית מסנ'ר, 9.4.1943, עמ' 1; קונטמפורארי ג'ואיש רקורד, 3,4 (יוני 1943), עמ' 292.

61 קונטמפורארי ג'ואיש רקורד, 4,4 (אוגוסט 1943), עמ' 405.

ג. פעילות ארגוני הסיוע היהודיים לפתרון בעיות הפליטים ולשיקום הקהילות לאחר הפלישה

1. מעמד האסירים והפליטים לאחר הפלישה וצעדי השלטונות בעניינם

ערב פלישת בנות הברית בנובמבר 1942 העריך הג'וינט שכ-10,000 - 12,000 פליטים יהודיים הגיעו לצפון אפריקה, מהם כ-1,600-1,700 במחנות ריכוז ומחנות עבודה שהוקמו עבור פועלים ברכבת הטרנס-סהרה שיזמו הגרמנים באזורים נידחים במדבר⁶⁶ (ראה מפה מס' 2 להלן). נראה כי המספר היה גדול יותר בהתחשב באלה שהצליחו כבר לצאת למקומות אחרים ובאלה שכלל לא יצרו מגע עם ארגוני הסיוע. הפליטים הגיעו לחופי צפון אפריקה בדרכים רבות: היו כאלה שהורדו מאוניות שהיו בדרכן לצפון אמריקה ולדרומה. אחרים נשלחו בקבוצות על ידי משרד היס"ם במרסיי, עד לסגירתו בפיקוח השלטונות ביוני 1942. פליטים אלה היו אמורים לנסוע לאלג'יריה או למרוקו כתחנת ביניים בלבד, ומשם להמשיך בדרכם, אך לא תמיד עלה בידם להמשיך מעבר לים מערבה.⁶⁷ מאות - אולי אלפי - משפחות ובודדים הגיעו לחופי צפון אפריקה, ובמיוחד לנמל הבין-לאומי בטנג'יר, בדרך לא דרך ולאחר טלטולים רבים ממקומות שונים בחופי אירופה הבוררת.

מפה מס' 2 - מחנות עבודת כפייה בסהרה 1941-1942
מקור: גילברט, עמ' 56. באדיבות משרד הבטחון הוצאה לאור.

לתפקידיהם, אך אישור לעבודתם הוגבל לשישה חודשים בלבד. במרוקו הוטל פיקוח על כל המוצרים החיוניים, "אולם, דיווח גרשון אדמוני, אחד השליחים הראשונים שהגיעו לשם מארץ ישראל, "ליהודים לא נתנו כרטיסי בשר ולא כרטיסי הלבשה.⁶² "מנת סוכר", הוא המשיך, "500 גרם ליהודי לחודש ו-800 גרם לערבי ולאיירופאי". למרות מאמציהם של ארגונים יהודיים בארה"ב ובצפון אפריקה נמשכו אפליות רבות בכל התחומים: אפליות בחלוקת כרטיסי מזון, סבון ודלק נמשכו, והחזרת רכוש התעכבה בתהליכים משפטיים.

מצוקתם הכלכלית של יהודי מרוקו ותוניסיה (לאחר מאי 1943) לא נעלמה מעיניהם של חברי הארגונים היהודיים בארה"ב. לאחר לחציהם של יהודי המקום ושל יהודי ארה"ב, החל השלטון הצבאי בצפון אפריקה להכיר במצב העגום באופן הדרגתי, לקבל אחריות עליו ולנקוט צעדים להתמודד אתו. שינוי בעמדת השלטונות החל בתוניסיה לאחר כיבושה מידי הגרמנים. בתוניסיה כונן שלטון צבאי מלא של בעלות הברית שהיה אחראי באופן בלעדי לפתרון בעיות האזרחים. לאור המצב בתוניסיה בקיץ 1943 מינה הנשיא רוזוולט ועדה מיוחדת לטפל בעניינים כלכליים עבור כל צפון אפריקה, הנאא"ב (NAEB - North African Economic Board). בתזכיר נאא"ב הודגשה חיוניות פעילותו באותן הנקודות שבהן ראו יהודי ארה"ב חשיבות: ראשית, בראייה שהמתרחש בצפון אפריקה יהווה תקדים לאשר יקרה באירופה לאחר השחרור; ושנית, בדאגה ליהודים כחלק מהדאגה ההומניטארית לכלל זכויות האדם. אנשי הוועדה ראו בטוניס, "כעיר הראשונה בגודלה ששחררה מן הכיבוש הנאצי, ובה הבעיות האמיתיות שיתעוררו בהחזרת רכוש ובפיצוי קבוצות מופלות שסבלו מידי הנאצים... המקרה של היהודים הוא קרוב לוודאי הזעק ביותר, בשל העובדה שרובם הגדול לא יכלו להתחשב אויבי הנאצים, או אויבי האיטלקים במובן הטכני..."⁶³

משא ומתן ממושך התנהל בין הגורמים הבין-לאומיים השונים. ב-2 בנובמבר 1943 נסוג שר החוץ האמריקאי, סטטינוס (Edward R. Stettinius, Jr), מעמדתו: "אמנת האומות המאוחדות איננה מתייחסת לעניין האפליה די הצורך כדי להצדיק שימושה [של האמנה] כבסיס לעמדת הממשלה בשאלה זאת... השאלה נבדקה לגופה ובלתי תלויה באמנה."⁶⁴ סטטינוס השיב לביקורת ואמר: "מנקודת המבט של לחימה פסיכולוגית, פיצוי היהודים הכרחי כדי להראות לעולם שהבטחות האומות המאוחדות באמנה האטלנטית בעניין אפליה גזענית יתקיימו הלכה למעשה: בנות הברית לוחמות נגד שיטת היטלר במידה שווה למלחמה בהיטלר עצמו."⁶⁵ שוב, למורת רוחם של היהודים, הן בצפון אפריקה והן בארה"ב, לא מיהרו השלטונות לבצע את הצהרותיהם. החזרתם של רכוש, של זכויות ושל מעמד היהודים התעכבה בתהליכים בירוקרטיים ממושכים. עוד בשנת 1946 הגיעו דיווחים אל הקונגרס היהודי העולמי על המשך 'רוח וישי' בחיים הפוליטיים והכלכליים של צפון אפריקה.

66 הג'וינט, תקצוב, 1943, עמ' 12; טרטקובר וגרוסמן, עמ' 211. דוחות רבים לא הבדילו בין פליטים זרים לבין אסירים, ולא בין יהודים, ספרדים ורפובליקנים ואחרים שברחו מהנאצים, וגם לא בין אלה שנכלאו בשל פשעים פליליים או בשל עמדותיהם הפוליטיות. על הפליטים ועל המחנות ערב השחרור, ראה: שייקבסקי; אביטבול, יהודי צפון אפריקה, עמ' 88-97.
67 לתיאור של יהודי פולני שהגיע למרוקו, ראה: לסקר, יהודי צפון אפריקה, עמ' 22-23.

62 א"ה, א/14; פרידמן, עמ' 200; הורביץ, עמ' 8.
63 יחסי חוץ, 2 (1943), עמ' 280-283.
64 ס"ר, יומני מורנגטאו, ספר 688, חלק 1, עמ' 176.
65 ש.מ.

(U.N.R.R.A - United Nations Relief and Rehabilitation Administration),⁷¹ באותו חודש הפסיק א.פ.ר.ו. האמריקני לפעול, והוא השתלב בתוך הארגון הבין-לאומי. אף כי ייסוד הארגון היה ממושך ומורכב, כאן הונחו היסודות לעבודה ענפה, בשיתוף ארגונים יהודיים ואחרים, שתבצע במהלך המלחמה ואחריה.

בקזבלנקה, בליסבון, בלונדון ובניו-יורק לא המתינו ארגוני הסעד וההגירה להנחיות ממשלתיות, ומיד לאחר הפלישה הם החלו להיערך לקראת עבודתם עם המוני הפליטים, אסירי מחנות העבודה והנזקקים באזורים המשוחררים בצפון אפריקה. יש לציין כי עוד לפני הפלישה לצפון אפריקה נכנסו אנשי הג'וינט והיס"ם/היא"ס⁷² לאזור כדי לטפל ביהודים הזרים שנמצאו שם, באנשי 'לגיון הזרים הצרפתי', בפלוגות עבודת הכפייה ובפליטים. בשנות הארבעים הראשונות הגבילו ארגונים אלה את פעילותם לאוכלוסיית הפליטים בלבד. כאמור לעיל, ארגונים אלה חברו אל יוזמות מקומיות. החל משנת 1940 הם פעלו בשיתוף עם גב' הלן קזס בן-עטר בקזבלנקה, ועם הוועדות שהיא הקימה; באלג'יריה הם שיתפו פעולה עם אלי גוזלן והוועד היהודי לעזרה שם.⁷³ ארגונים אמריקניים לא-יהודיים פעלו אף הם באזור. נציגי ארגון הקווקרים, הא.פ.א.ס. (A.F.S.C. - American Friends Service Committee), פעלו במרחב רב בצפון אפריקה, גם הוא בשיתוף פעולה עם גב' בן-עטר ועם הג'וינט. מיד לאחר פלישת בנות הברית לאלג'יריה ולמרוקו בנובמבר 1942 הכירו הארגונים האלה בחיוניות פעילותם, לא רק בעבודתם המעשית שהתבצעה בשטח בצפון אפריקה, אלא גם בדפוסי עבודה שיצרו ובבחינתם של צעדיהם בצפון אפריקה כשדה ניסיון לעבודה שתעמוד בפניהם באירופה כשתשחרר.

בניסיון לברר את היקף הבעיה מבחינה מספרית, נתקלו נציגי הארגונים בבעיות השחרור עצמן. במחנה עבודה קנאדסה (Kenadsa) באלג'יריה, למשל, נחשבה הרמת דגל אמריקני כ'הסתה', הדגל סולק ופועלי הכפייה הואשמו ונאסרו. מספר פועלים נענשו במחנה בידו (Bedeau) כאשר קראו 'Hello Boys' לעבר כלי רכב אמריקני.⁷⁴ הלן קזס בן-עטר שיגרה מברקים למשרדי היא"ס/היס"ם בניו-יורק והודיעה על אי-ביטול החוקים והמחנות, למרות נאומו של רוזוולט. היא תבעה התערבותם אצל ממשלות בנות הברית למען הגשמת המטרות המוצהרות. כדי להשיב על פניות בנות הברית, בסוף חודש נובמבר הוזמנה גב' בן-עטר על ידי השלטונות הצרפתיים לבקר במחנות השונים, ולדווח על מצבם. עקב קשיים ואילוצים במערך הצבאי נדחו הביקורים עד לחודשי דצמבר 1942 וינואר 1943.⁷⁵

בנוסף על הפליטים היהודיים היו בצפון אפריקה, ובעיקר במרוקו, גם פליטים ספרדים שברחו ממלחמת האזרחים שם, פליטים פוליטיים מאירופה ועוד.

בארה"ב הטיפול בבעיית שחרור אסירי המחנות ובעיות ביטול החוקים הגזעניים נחשב כבעיה אחת - מחיקת השפעות הנאצים מן האזור, אף לא הבחינו בין יהודים ללא-יהודים. מיד לאחר הפלישה ביקש הנשיא רוזוולט את שחרורם של 'כל אלה העצורים בצפון אפריקה בשל התנגדותם להשתלטות נאצית בעולם', יחד עם בקשתו לביטול החוקים המפלים בצפון אפריקה. הנשיא גם הצהיר על כוונותיו לסייע בטיפול באוכלוסייה האזרחית בצפון אפריקה ובשיקומה. בדומה לנושאים המדיניים, גם בנושא הפליטים ואסירי המחנות כבר בדצמבר 1942 הופיעו מאמרים בעיתוני ארה"ב שבישרו על השחרור. אולם גם בתחום זה היה פער בין ההודעות לבין המציאות, בין תקוות היהודים לבין תסכולם של העצורים. פחות משבוע לאחר הפלישה כתב אסיר מחנה העבודה ג'לפא (Djelfa): "אנחנו יודעים שברדיו מדובר על שחרורנו אך הנהלת המחנה איננה חפצה לדעת כל כך דבר."⁶⁸

ב-13 בנובמבר אישר הנשיא תוכנית סיוע ממשלתי עבור האזורים הכבושים בצפון אפריקה, והצהיר, "איש לא ייוותר רעב או חסר אמצעי קיום בכל הטריטוריה הכבושה על ידי בעלות הברית כל עוד הדבר בכוחנו האנושי לספק אספקה נחוצה בעבורו."⁶⁹ כדי לבצע את התכנית ציווה הנשיא על הקמת משרד מיוחד בתוך משרד החוץ, א.פ.ר.ו. (O.F.R.R.O - U.S. Office of Foreign Relief and Rehabilitations Operations), וקרא על הרברט להמן (Herbert Lehman), יהודי אמריקני שהיה בין מייסדי הג'וינט אחרי מלחמת העולם הראשונה ומושל מדינת ניו-יורק, לנהל את המשרד החדש.⁷⁰ להמן ביקש לתאם את פעולותיו עם הג'וינט ועם ארגונים אחרים שפעלו באזור, ואלה נענו בחיוב. לעומתו, רוברט מורפי, יועצם של רוזוולט ושל אייזנהאור בצפון אפריקה, המשיך לפעול בתחום הסיוע כמו בתחום הפוליטי, על פי הגישה שתבעה אי-התערבות בענייני הפנים של הצרפתים, ואלה לא מיהרו לבצע את השחרורים המבוקשים. בשל פוליטיקה פנימית של משרדי הממשלה ובשל המאבק המתמיד על ציוד שהתנהל בין הצבע לבין השלטונות האזרחיים, התקשה להמן לבצע את המוטל עליו. באופן מעשי, עד לאביב 1943 לא ביצע משרד א.פ.ר.ו. עבודה מעשית בשטח, וכשהחל לבצעה הייתה העבודה מוגבלת מאוד.

מלכתחילה היה ברור לרוזוולט כי המשרד החדש עתיד להתמזג עם ארגון בין-לאומי רחב יותר. בהמשך לדיונים שהתנהלו בין רוזוולט וצ'רצ'יל התכנסו נציגים של עשרים ושש מדינות (ביניהם נציגי הצרפתים החופשיים), וב-1 בינואר 1943 הם יצרו מסגרת ארגונית משותפת לביטחון, לסיוע ולשיפור כלכלי וחברתי של האנושות. הדיונים נמשכו חודשים רבים, וב-9 בנובמבר 1943 חתמו ארבעים וארבע מדינות על הסכם א.ו.ג.ר.א.

68 שייקובסקי, עמ' 159.

69 ורהפטיג, עמ' 6.

70 ס"ר, יומני הנשיא, מסמכי מורגנטאו, כרך 5, עמ' 1192 (12.11.1942); נוינס, עמ' 221-222.

71 וודברידג', עמ' 7-32; נוינס, עמ' 224.

72 בשנת 1927 חברו יחד ארגוני הגירה וסעד, היס"ם, היא"ס ואחרים, כדי לסייע למהגרים בדרכיהם, במקומות היציאה שלהם, בתחנות הביניים ובישובם מחדש במקומות היעד שלהם. החל משנות השלושים פנו ארגונים אלה גם לבעיות הפליטים שברחו מגרמניה וממרכז אירופה.

73 אנסקי, עמ' 269; הרביץ, עמ' 18.

74 שייקובסקי, עמ' 115. לדוגמאות נוספות ראה: אביטבול, יהודי צפון אפריקה, עמ' 139-141 ונספח 21, עמ' 220-223.

75 בן-עטר, אחתע"י P-3824/129.

בעיר אלג'יר, בה המטה הצבאי והמדיני של צפון אפריקה, השקיעו אנשי הג'וינט מאמצים רבים כדי ליצור יחסי עבודה טובים ויעילים עם אנשי א.פ.ר.ו. ועם הצבא, אך הקפיד על מעמדם כארגון עצמאי, כי "... קיימים שירותים חיוניים רבים שארגונים פרטיים יכולים לספקם והממשלה לא יכולה לספקם."⁸¹ הג'וינט נהנה משירותים משרדיים רבים של א.פ.ר.ו., בזמן שהוא סיפק לרשות הממשלתית מידע ושימש לו קשר עם היהודים. עובדי הג'וינט הכירו בחשיבות הדבר כתקדים בעבודתם: "מה שיכולנו לעשות בצפון אפריקה מהווה דגם למה שנצטרך לעשות באירופה..."⁸² ארגוני הג'וינט, היס"ם וועדות מקומיות חיפשו כל דרך אפשרית לסייע לאסירים להשתחרר מהמחנות, למצוא פתרונות זמניים או קבועים בצפון אפריקה ולנסוע ליעדים מעבר לים. הם השיגו מקומות דיוור ועבודה, דאגו למזון, לביגוד, לטיפול רפואי ועוד. עם רגיעת האזור מבחינה צבאית, הגיעו דרישות לחיפוש קרובים נעדרים.

סיוע לפליטים ולאסירי המחנות

הצעד הראשון לסייע לאסירים היה להשיג את שחרורם, פשוטו כמשמעו. הליכי השחרור נתארכו מאוד בשל הדרישות לאישורים, שהעידו על מקום מגורים, חוזה עבודה או סכום של 5,000 פרנק, ועוד. באמצע דצמבר 1942 התערבה הלן בן-עטר למען הפליטים והדגישה את אחריותו של הג'וינט להוצאות קיומם עד שימצאו תעסוקה. בכך היא השיגה את הסכמתו של הקצין לענייני אזרחים בקזבלנקה בעבור הפליטים הרבים והלגיונרים לשעבר.⁸³ כאשר קיבל על עצמו הג'וינט את האחריות, הסכים משרד האוצר להעברת 2,000,000 פרנק מכספי הג'וינט לשחרור 1,500 פליטים ולטיפול בהם. אך באמצע ינואר הכשיל הקונסול האמריקני את התוכנית בשורה ארוכה של 'סיבות', וביניהן הצורך להמתין לתוכנית לטיפול בפליטים של הוועד המשותף שהוקם לצורך העניין ולא לפעול למען יחידים בלבד. כמו כן הוא העלה ספקות בנאמנותו וביכולתם של המטפלים בעניין לבצע את תכניתיהם, ועוד.⁸⁴ בפברואר דיווח הג'וינט בהצלחה על צעדי הראשון כאחראי על 650 פליטים אסירים באלג'יריה ועל עוד 950 במרוקו. נוסף על אלה היו 2,000 פליטים בטיפול ועדי סיוע מקומיים ועוד 600 אסירים לשעבר באלג'יריה נזקקו לעזרה.⁸⁵

לאחר השגת שחרורם פנו הארגונים לסיוע בהשגת עבודה ומקומות מגורים, הן לאסירים לשעבר והן לפליטים הרבים ששהו באלג'יריה ובמרוקו. מקום עבודה קבוע היה לא רק מקור לפרנסה ולמחיה אלא גם תנאי לשחרור ממאסר. גב' בן-עטר חיפשה מקומות עבודה אצל מעסיקים פרטיים בקזבלנקה ובפנים הארץ. מאות פליטים חתמו על הצהרות

עבודת הכפייה ברכבת הטרנס-סהרה לא הופסקה, והפועלים לא שוחררו. המצב אף החמיר: עונשים כבדים הוטלו על תומכי בעלות הברית, תנאי המחנות ירדו באופן משמעותי בחודשי ינואר ופברואר. נציג א.פ.א.ס.י, לסלי היט, דיווח שהמחנות ממשיכים להתנהל כסדרם, בפיקוח אותם מפקדים הפרו-נאצים של וישי, 'כמעט בצל הדגל האמריקני'.⁸⁶ בראשית חודש פברואר 1943 פרסמו חוגים ליבראלים מאמרים בניו-יורק טיימס שבהם תקפו את הממשל האמריקני בשל קיומם של המחנות ואי-העשייה מצד הצבא האמריקני בנדון, יחד עם ביקורתם על מדיניות ארה"ב בעניינים פוליטיים. למעשה, רק בקיץ 1943, לאחר שחרור מרבית האסירים, נודע על המצב במחנות לאשורו, כשלא ניתן להטיל צנזורה על המשוחררים. עיתונאי אמריקני שסייר במחנות סיכם את המראות: "מחנות העבודה הם בושא לכל העולם המערבי."⁸⁷

בסוף יוני לאחר לחצים כבדים שהופעלו על האמריקנים ועל הצרפתים הפכו ההצהרות לעובדות. הוועד המשותף של א.פ.ר.ו. וארגוני הסעד הודיעו על שחרורם הסופי של כל העצורים, מלבד כ-200 אסירים הכלואים בשל הפרעות משמעת או הפגנות אלימות.⁸⁸ המשוחררים נכנסו לתעסוקה מועילה, רבים בצבא האמריקני או בפלוגות בריטיות.

2. התארגנות הארגונים היהודיים לסיוע לפליטים ובקהילות המקומיות

בו בזמן שניסו ארגוני הסעד לברר את היקף הבעיות וסוגיהן, החלו הג'וינט והיס"ם, על סמך ניסיונם בעבר ליצור נהלים לטיפול יעיל באספקת מזון וביגוד ובהגירה. אנשי הג'וינט בליסבון ובניו-יורק עשו מאמצים נמרצים להעמיד את המשאבים הנדרשים לעבודה, אך הג'וינט היה כפוף לשלטון האמריקני ולשלטון המקומי, הואיל ואישורים נדרשו משרד האוצר האמריקני כדי להעביר כספים מארה"ב לצפון אפריקה. עומס העבודה המשיך ליפול על ועדי סיוע מקומיים. בהדרגה התבהרו העניינים, וכספים הועברו לאלג'יריה ברישיון משרד האוצר. תקציב הג'וינט לטיפול בפליטים בצפון אפריקה קפץ מתוכנית של 57,250 דולרים עבור שנת 1942 ל-48,000 דולרים עבור הוצאות שנת 1943.⁸⁹ בחודש מאי 1943 באישור השלטונות, יצאו שני עובדים של הג'וינט מאירופה לקזבלנקה, לאלג'יר ומאוחר יותר גם לטוניס, כדי לעבוד בשיתוף עם א.פ.ר.ו. הם נועדו לטפל בנושא הפליטים בלבד, אך הצטרף אליהם אדם נוסף שתפקידו היה לעבוד עם התושבים המקומיים באלג'יר בשיתוף הקהילה. כך היה הג'וינט הארגון היהודי היחיד שעבורו עובדים הפועלים בצפון אפריקה ב-1943.⁹⁰ היס"ם התקשו בהשגת אישורים לעובדיהם לפעול בשטח בצפון אפריקה ופעל דרך נציגים מקומיים בלבד, ובשיתוף עם הג'וינט ועם ה-א.פ.א.ס.י. היס"ם נועד לטפל בבעיות הכרוכות בהגירה: אישורים, ויזות, תחבורה ומימון, אך עבודתו הייתה מצומצמת ביותר בשל אפשרויות ההגירה המעטות.

81 ג'.ד.סי. דייג'סט, 2, 5 (מאי 1943), עמ' 1.

82 פיזר, עמ' 3; הורביץ, עמ' 14.

83 בן-עטר אל הקולונל פו (Col. Pugh), 15.12.1942, ותשובתו של פו אל בן-עטר, 23.12.1942, אמתעי, 10/3824-P, 129-2; אנסקי, עמ' 262; אביטבול, יהודי צפון אפריקה, עמ' 142.

84 ס"ר, יומני מורגנטאו, 1688, עמ' 19-20.

85 ג'.ד.סי. דייג'סט, 2, 2 (פברואר 1943), עמ' 11; שם, 2, 4 (אפריל 1943), עמ' 10.

76 שייקובסקי, עמ' 105 (דוח מ-11.2.1943), עמ' 155.

77 קראפורד, עמ' 104-111; שייקובסקי, עמ' 151.

78 ניו יורק טיימס, 24.6.1943; יחסי חוץ, 1943, כרך 1, עמ' 315-317.

79 ג'וינט, תקציב, 1943, עמ' 5.

80 ג'.ד.סי. דייג'סט, 2, 5 (מאי 1943), עמ' 1-2; ניו-יורק טיימס, 22.9.1943; הורביץ, עמ' 15-16.

להפסיק באישורים בשביל העולים הני"ל (צפון אפריקה) כשישתנה המצב נתחיל שוב באישורים ומשלוח רישיונות".⁸⁴ המשא ומתן נמשך במשך חודשים, ובאוקטובר הודיע ד"ר יוסף שוורץ מהג'וינט בליסבון לאנשי הסוכנות היהודית בירושלים כי השלטונות הבריטים באלג'יר הבטיחו תחבורה לארץ ישראל לכ-200 פליטים היושבים בצפון אפריקה, בתנאי שיש להם סרטיפיקטים.⁸⁵ מאה הסרטיפיקטים נשלחו לאלג'יר עבור גברים בני 18 - 35 הכשרים לעבודה פיזית, נשותיהם וילדים תחת גיל 18. בראשית ינואר 1944 הגיעה קבוצה שמנתה כ-200 נפש לארץ, ובתוכם נתינים צרפתיים צ'כים אוסטריים וחסרי נתינות.⁸⁶

סיוע לתושבים היהודיים המקומיים

עד לשנת 1940 חברת 'כל ישראל חברים' ויהודי צרפת סיפקו את רוב צרכי הקהילות בנושאי בריאות, חינוך וסעד, שלא סופקו על ידי מקורות מקומיים. עם נפילת צרפת, כאשר נותקו הקשרים האלה, נפל העול על הקהילות המקומיות בלבד. במרוקו, למשל, למדו כ-16,000 ילדים בבתי ספר של כי"ח, וקיבלו ארוחה חמה כל יום. כבר בשנת 1941, עקב גזירות וישי, החל הג'וינט לסייע ליהודי צפון אפריקה, בו בזמן שפעל בקרב הפליטים האירופיים. כאשר רוב הפליטים מצאו פתרונות לבעיותיהם, פנו חלק מארגוני הסעד היהודיים לצורכי היהודים המקומיים הנזקקים ולשיקום מוסדות הקהילה. בסוף 1943, למשל, נעשו צעדים לקראת הקמת מוסד לטיפול בחולי שחפת בסטט (Settat), ליד קזבלנקה, בבן-אחמד (Ben Ahmed), תוכנן מוסד ל-6,000 ילדים, בהסכמת השלטונות. ההכרות עם הבעיות של הקהילות היהודיות בצפון אפריקה בימי מלחמת העולם השנייה, והמעורבות בהן היוו תשתית לעבודת הג'וינט לאחר מכן. פעולות אלה בעת המלחמה פתחו ערוצים חדשים לפעילות ענפה באזור לאחר מכן, בסיוע ובתמיכה בתחומי הבריאות והחינוך, נוסף על תחומי ההגירה המסורתיים.

ד. צפון אפריקה כשדה הניסיון לעיצוב פעילות יהודית באירופה לאחר השחרור

ב-7 באוקטובר 1940 התפרסם חוק הגזע של ממשלת וישי בצפון אפריקה, וכעבור שלוש שנים, ב-20 באוקטובר 1943, בוטלו שרידיו האחרונים באופן רשמי, גם אם לא באופן מעשי. ביטול החוקים האנטי-יהודיים בוצע כתוצאה מלחצים על השלטונות. חוגים ליבראליים בארה"ב, מהגרים צרפתיים-יהודים וארגונים יהודיים השתתפו במחאה נגד האפליות, השמיעו ביקורת על אי התערבות ארה"ב ועל שתירתה, ויצרו דעת קהל אוהדת לעמדתם. מבקרי הממשלה, מפנים ומחוץ, ליבראליים ויהודים, הדגישו שוב ושוב את העקרונות שנבחנו בצפון אפריקה, ואת אלה שקבעו את דפוסי הפעילות בעתיד

84 מכתב כ"ט בתמוז תש"ג (1.8.1943), אצ"מ 6/3848S.

85 שרתוק אל לינטון, 18.10.1943, אצ"מ 25/5217S.

86 אצ"מ, 6/3848S.

שהביעו את רצונם לעבוד. המעסיק הגדול ביותר היה הצבא האמריקני. גב' בן-עטר הכינה רשימות של המועמדים לעבודה עבור הצבא האמריקני, אך צבא ארה"ב נמנע מלקבל אנשים 'ממוצא ארצות הציור' - דהיינו יהודים מגרמניה ומאוסטריה. ב-5 בינואר 1943 כתב נציג הא.פ.א.ס.י., לסלי היט אל רוברט מורפי: "... כאן קיים מחסור עצום בכוח אדם... בלתי יאמן הדבר שלא ניתן להגיע לשום סידור כדי לנצל את האנשים האלה".⁸⁶ כדי להבטיח דיור עבור האסירים המשוחררים שכר ועד הסיוע והעזרה של קזבלנקה (דהיינו גב' בן-עטר), בתמיכת הג'וינט ובשיתוף א.פ.ר.ר.ו., את הלונה-פארק בעין-סבאע (Ain Sebaa), כעשרה קילומטר מקזבלנקה, מקום שבו כבר שכנו פליטים.⁸⁷ כתוצאה מתחזוקה וניהול כושלים ירדו התנאים שם וכך גם מספר הדיירים ששהו שם. בנובמבר 1943 תוכננו שיפורים במקום כדי להמשיך ולספק דיור לנזקקים לו.⁸⁸

אף כי ועדי ההגירה היו מצומצמים המשיך היס"ם לנצל את האפשרויות המוגבלות שנמצאו. הארגון ניסה להשיג שירות כניסה עבור פליטים אירופאיים אל ארה"ב, מקסיקו ומקומות אחרים. אלפי אסירים ופליטים מילאו טפסים עם פרטים אישיים עבור ועדי הסיוע על מנת לייעל את עבודתם המשותפת של הג'וינט, היס"ם וועדות מקומיות. העיכובים היו רבים, ובעיות תחבורה הקשו על כולם. ספינות בשימוש הצבא האמריקני הפסיקו להסיע פליטים בעלי ויזות וחזרו ריקות לארה"ב. נמשך משא ומתן עם החברה הימית הלאומית בפורטוגל, כדי שאוניות מליסבון יחננו חניית-ביניים בקזבלנקה לפני נסיעתם מעבר לאוקיאנוס האטלנטי.⁸⁹ בשנת 1943 הוציא הג'וינט כ-300,000\$ לטיפול בפליטים ובהגירה מצפון אפריקה,⁹⁰ אך ממשלת ארה"ב סירבה לתת ויזות לפליטים במרוקו בטיעון שאין תחבורה על אף האישורים שהוכיחו אחרת.⁹¹

הגירה בכיוון מזרחה - אל ארץ ישראל - נפתחה כאפשרות למעטים לקראת סוף שנת 1943. ידיעה בירחון ארגון בני ברית בארה"ב מסרה כי: "רבים מה-20,000 פליטים יהודיים בצפון אפריקה מנסים להשיג אשרות עלייה לארץ ישראל".⁹² לפליטים אירופיים בצפון אפריקה ניתנה עדיפות בקבלת הסרטיפיקטים,⁹³ ובקיץ 1943 הגיעו השליחים הראשונים מארץ-ישראל על מנת לטפל בבקשות עלייה. אך בחודש אוגוסט נאלצה מחלקת העלייה להודיע "לדאבוננו, אין לעת עתה שום תחבורה שם, ולכן החלטנו לפי שעה

86 שייקובסקי, עמ' 181.

87 אמתעי, 129/3824-P; הורביץ, עמ' 6, 9. בשל מגבלות משפטיות פעלה גב' בן-עטר באופן רשמי כאדם פרטי ולא כנציגת הג'וינט או כיושבת ראש הוועד, אם כי ניהול הוועד וסדרי העבודה בו היו כאלה של ארגון לכל דבר. על השימוש במקום המרכז קליטה לפליטים קודם הפלישה, ראה: אביטבול, יהודי צפון אפריקה, עמ' 90-91.

88 הורביץ, עמ' 9; שייקובסקי, עמ' 176. בסוף 1943 החל משא ומתן מתיש שנמשך עד סוף 1944 להעברת פליטים לבסיס אמריקני בפדאלה (Fedala), כחמשה-עשר קילומטרים מקזבלנקה. אביטבול, יהודי צפון אפריקה, עמ' 143-147; הנ"ל, הצלת פליטי מלחמה, עמ' 115-124.

89 אהיס"ם, תיק XII.

90 ג'וינט, תקציב, 1944, עמ' 3.

91 אהיס"ם, תיק XII.

92 נשיונל ג'ואיש מונתלי (ינואר 1943), עמ' 149.

93 מזכיר מחלקת העלייה, ירושלים אל המשרד הא"י, מקנס, מרוקו, 1.9.1944, אצ"מ 6/1800S.

בכל שטחי המלחמה. הנושא היהודי הוצג כדוגמה לבעיה כלל-אנושית של המלחמה ותקופתה, וחובת פתרונה הוטלה על כולם. תיקון מצב היהודים בצפון אפריקה הפך לאבן בוחן למטרות המוסריות של בעלות הברית במלחמה ולתוכניותיה המעשיות לשיקום האוכלוסיות הנפגעות. חשיבות עליונה ניתנה לעקרונות הבאים: החזרה מלאה של מעמדם הפוליטי של היהודים באופן קבוצתי, ביטול מוחלט של האפליות בכל תחומי החיים, פתרון הולם לפליטים ולמשוחררי מחנות העבודה ומחנות הריכוז ושיקום האוכלוסיות המקומיות שנפגעו.

הנשיא רוזוולט וממשלתו היו נתונים ללחץ דעת הקהל בארה"ב, ואלה השפיעו על הצבא האמריקני בצפון אפריקה ועל השלטונות הצרפתיים המקומיים. אם הקונגרס היהודי האמריקני והוועד היהודי האמריקני לא פילסו דרך חדשה בפעילותם הפוליטית, הרי זכותם בכך, שהם לא אפשרו לנושא לרדת מעל סדר היום, והם המשיכו את המאבק עד לתיקונו המלא. גם לאחר החזרת צו כרמיה, הם פעלו בדרכים מכובדות ומקובלות עליהם כאזרחים נאמנים - מגעים דיפלומטיים, מכתבי מחאה לנציגיהם הרשמיים והגשת תזכירים לאישים בכירים בממשל. אך בשונה מהוועד היהודי האמריקני, פנה הקונגרס היהודי האמריקני יותר ויותר אל הציבור הרחב על מנת לקבל את תמיכתו הפומבית, והפעיל לחץ על הממשל ועל הצבא לפתרון הבעיות. הצעדים הראשונים בטיפול בפליטים בצפון אפריקה, האזור הראשון ששוחרר על ידי בנות הברית, קבעו את הדגם שלפיו המשיכו פעולות סיוע בימי המלחמה ואחריה בחזיתות אחרות: שיתוף פעולה עם א.ג.ר.א. והשלטונות, תוך שמירה על עצמאות.

הגילויים המאכזבים בממשלת ארה"ב ויחסיה עם השלטונות הצרפתיים, הן בתחום החקיקה וביצועה והן בתחום הסיוע החומרי, הגבירו את התחושה של מנהיגים יהודיים, שעליהם לעמוד על המשמר כדי להבטיח את זכויות היהודים. הארגונים היהודיים סירבו לקבל את ההסברים של הממשלה ושל הצבא בעניין 'התועלת הצבאית' וסיבוכים תרבותיים ולאומיים לדחיות ולפשרות בתיקון המצב. האכזבות בהצהרות אי-התערבות ארה"ב בנושאים יהודיים, והתסכולים מהקצב האיטי בביצוע החלטות ומהעיוכים הבריורקטיים בושינגטון ובצפון אפריקה, הגבירו את ערנותם. עם הפרסום של החזרת צו כרמיה, למשל, הצהיר ביטאון הקונגרס היהודי העולמי שהטעויות של ממשלת ארה"ב "כה מזיקות למהימנות של המעצמות הדמוקרטיות ואת העובדה הזאת יש לשקול באופן רציני ביותר."¹ הם קבלו על כך שמצער הדבר, שחלפו מעל אחד-עשר חודש תחת הדגל האמריקני, עד לתיקון החוקי בלבד, דבר שבלט לא רק בפרספקטיבה ההיסטורית, אלא גם באותו הזמן.

עוצמת השואה באירופה יחד עם השורשים האירופאיים של מרבית יהודי ארה"ב בשנות הארבעים משכו את מירב תשומת הלב ואת מוקד פעילותם של יהודי ארה"ב לנעשה שם. אך יחד עם זאת, יהודי אמריקה הכירו באחריותם לכלל ישראל בכל מקום ובחשיבות פעולותיהם בצפון אפריקה כאלה שיבחנו את יכולתם להתמודד עם בעיות

היהודים לאחר השחרור באירופה. בשל כך ניתן פרסום רב לפעילותם למען יהודי צפון אפריקה. הג'וינט הרחיב את פעולותיו, ועיצב תחומים חדשים בעבודתו: עבודה בתנאי מלחמה, שיתוף פעולה עם מסגרות ממשלתיות ובין-לאומיות תוך שמירה על עצמאותו, ומעורבות עם הקהילות החדשות להם. מצב היהודים בצפון אפריקה קיבל תשומת לב מיוחדת במשך השנה הנדונה בשל ראשוניותו: הם ישבו בקהילות הראשונות ששוחררו מעול הציר, ושם נוצרו הקשרים הראשוניים ושיתוף הפעולה בין ארגונים יהודיים לבין המסגרות הלאומיות והבין-לאומיות בחזית הלוחמת. יתר על כן, היות שניצחון צבאי לא הבטיח השבת מעמד היהודים על כנו, נוצרה המודעות בצורך לבחון את ההצהרות הרשמיות של השלטונות (האמריקנים והצרפתים) כנגד צעדיהם המעשיים בשדה. כדי לתקן את העוול נדרשה פעילות פוליטית קפדנית מצד הארגונים היהודיים ומצד חוגים אחרים הרגישים לדמוקרטיה וצדק. מעורבות מרבית ואחריות יהודית הדדית הידקו את הקשרים בין היהודים בכל מקום, והביאו לפתרון הבעיות לסוגיהן.

97 ג'ואיש קומנט, 1, 16 (5.11.1943), עמ' 1.

נספח מס' 2: הודעת מחאה של הקונגרס היהודי האמריקני,
פברואר 1943
מקור: הקונגרס וויקלי, 19.2.1943, עמ' 2.

Abrogate Nazi Laws in North Africa!

A Statement by the American and World Jewish Congress

Three months have elapsed since the military occupation of the French territories in North Africa by troops of the United Nations under American command. Although, within ten days of the occupation, the President of the United States ordered "abrogation of all laws and decrees inspired by Nazi governments or Nazi ideologists," 330,000 Jews in these territories are still the victims of the Nazi laws introduced by the Vichy government under Nazi command.

The continuance of this situation is causing the gravest anxiety among loyal supporters of the cause of the United Nations throughout the world.

It is true that grudging concessions have been made. General Giraud has publicly announced his intention to relax the operation of the anti-Jewish measures; it has been announced that Jewish children will be admitted to the schools and Jewish citizens accepted in the Army. But no changes of an important character have been made in the political and economic situation. In substance, the anti-Jewish legacy of the Nazis remains intact. And in territories flying the flag of the United States and the United Nations, there still remain the Nazi ghettos, concentration camps and the full force of Vichy's version of the Nuremberg laws abrogating the citizenship rights of Jews in force since 1870, reducing the Jews to a pariah class and denying them virtually all means of livelihood.

We have remained silent during these months because we have appreciated to the full the difficulties, military and otherwise, of the situation, and because we wished to avoid saying anything which might embarrass those who bear the burden of responsibility. But it has become clear that the principles of human rights and democracy have been suspended, if not waived, in North Africa. It is impossible for us by our silence to appear as acquiescers in this policy, a policy which by implication denies the principles upon which these United States were founded, and in defense of which we have accepted the Nazi challenge.

In effect the principle of relaxation of Nazi measures in North Africa has been substituted for the principle of abrogation. We have been asked during these three months to be satisfied with promises of relaxation while the substance of hideous Nazi law and practice remain untouched.

Ample precedent exists for the abrogation of anti-Semitic laws. When Syria was occupied by the British and Free French forces, the representatives of Fighting France immediately abrogated the anti-Semitic laws and decrees which had been applied by the Vichy administration in that country. When Tripoli was occupied by the British, one of their first acts was to abrogate the anti-Semitic laws. But in North Africa, 330,000 Jews continue to be the victims of Nazism.

February 17 will mark three months since the issuance of President Roosevelt's declaration calling for the abrogation of "all laws and decrees inspired by Nazi governments or Nazi ideologists." We ask, therefore, that by that date the declaration should receive full implementation and that action be taken to insure that the Four Freedoms shall without further delay be decreed as valid for all the peoples in North Africa, which means the total abrogation of all anti-Semitic laws and decrees, and in line with this policy the release of those of whatever race or nationality, who are being detained because of their support of democracy and opposition to Nazi ideology.

Liberty is indivisible. To tolerate denial or abridgement of human rights anywhere is to challenge them everywhere. We ask for the complete restoration of human rights to those who have been robbed of them in North Africa as a contribution to the defeat of the purposes of the enemy and to the establishment of the democratic world order which our country is pledged to create. February 18, 1943.

נספחים
נספח מס' 1: מכתב הוקרה של ד"ר סטיבן וייז אל הנשיא רוזבלט,
20 בנובמבר 1942
מקור: ס"ר, תיקים אישיים, 3292.

AMERICAN JEWISH CONGRESS

330 WEST 42nd STREET NEW YORK CITY

STEPHEN S. WISE, PRESIDENT
CARL SHERMAN, CHAIRMAN, EXECUTIVE COMMITTEE
NATHAN D. PERLMAN } VICE-PRESIDENTS
LEO H. LOWITZ }
LOUIS LIPSKY, CHAIRMAN, GOVERNING COUNCIL
M. MALDWIN FERTIG, CHAIRMAN, ADMINISTRATIVE COMMITTEE
JACOB LEICHTMAN, TREASURER

CABLE ADDRESS 'CONGRESS'
TELEPHONE LONGACRE 5-2600

November 20, 1942

The President
The White House
Washington, D. C.

Dear Mr. President:

On behalf of the American Jewish Congress and the World Jewish Congress, I have the honor to express to you the deep satisfaction of American Jews and indeed of those groups in World Jewry whom we represent, over the promptness with which you have requested the "abrogation of all laws and decrees inspired by Nazi Government or Nazi ideologists in North Africa." It is our hope that your request will be followed by prompt action to abrogate those laws of which some are specifically anti-Jewish, some anti-alien, and some, while general in character, are devised to discriminate against the Jews. Such action will bring release to 330,000 Jewish inhabitants of North Africa who, through no fault of their own, have become the victims of Nazi-inspired oppression.

We have felt, since the adoption of these laws, that they did not represent the spirit of France and that our own Government not only would refuse to assent to their maintenance but would at the earliest possible moment move to cancel or abrogate these lawless and undemocratic regulations.

We are proud to think that it is our Government and our Army which have struck the first blow against anti-democratic aggression in North Africa and we are confident that the abrogation of those anti-Jewish laws is the first step in the march of the United Nations against the hideous laws and practices of the Nazi and Fascist regimes.

I am, dear Mr. President, with deepest gratitude and respect to our country's leader and Commander-in-Chief,

Sincerely yours,
Stephen S. Wise
PRESIDENT

SSW:Sag

ביבליוגרפיה וקיצורים

ארכיונים

- א"ה = ארכיון ההגנה, תל-אביב
 אהיס"ם = ארכיון היס"ם, ניו-יורק
 אמתע"י = הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, ירושלים
 P-129 - ארכיון הלן קזס בן-עטר
 אצ"מ = הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים
 S6 - המחלקה לעלייה
 S25 - המחלקה המדינית
 S26 - ועד ההצלה
 Z4 - המשרד המרכזי של ההסתדרות הציונית והסכנות היהודית, לונדון
 מכון יצחק בן צבי, ירושלים = מב"צ
 M.Y., R.S. et R.B., "L'application du statut des juifs et des dispositions raciales à la population juive au Maroc", février 1942
 Franklin Delano Roosevelt Library, Hyde Park, New York = ס"ר
 Presidential Diaries
 Official Files
 Personal Files
 Morgenthau Diaries

כתבי עת (1942-1943)

- בני ברית מסנג'ר = B'nai Brith Messenger combined with the Jewish Community Press, Los Angeles
 ג'ואיש פרונטיר = Jewish Frontier, League for Labor Palestine
 ג'ואיש קומנט = Jewish Comment, World Jewish Congress, New York
 ג'י.ד.סי. דיגיסט = J.D.C. Digest, American Jewish Joint Distribution Committee
 ניו יורק טיימס = New York Times
 ניו רפובליק = The New Republic
 נישן = The Nation
 נשיונל ג'ואיש מונתלי = National Jewish Monthly, B'nai Brith
 קונגרס וויקלי = Congress Weekly, American Jewish Congress
 קונטמפורארי ג'ואיש רקורד = Contemporary Jewish Record, American Jewish Committee
 שנתון יהודי אמריקני = American Jewish Yearbook, American Jewish Committee

נספח מס' 3: הודעת מחאה - הקונגרס היהודי העולמי, מרץ 1943 מקור: הקונגרס וויקלי, 19.3.1943, עמ' 2.

Congress Statement on North Africa

The following statement was issued this week by the American Jewish Congress and the World Jewish Congress on the situation in North Africa:

The statement of General Giraud, announcing the abrogation of all racial laws introduced by Vichy, represents a certain advance. Until, however, the decrees abolishing these laws have been promulgated, the announcement will be simply a declaration of intention. Final judgment, therefore, on the statement of General Giraud must be reserved until the promulgation of the decrees of abrogation.

What occasions the deepest concern, moreover, at this point, is the fact that the Giraud statement promising the abrogation of the racial laws adopted by Vichy, is coupled with the abrogation of the Gambetta-Cremieux Decree of 1870, under which the Jews were granted equal rights as citizens. The effect of the abolition of the Gambetta-Cremieux Decree is to relegate the Jews of Algeria to the inferior status of subjects. The abrogation of the Gambetta-Cremieux Decree does not restore the Jews to their position under the Third Republic, but relegates them to their position under the Laws of Napoleon III. This is an intolerable position for Algerian Jewry and is wholly inconsistent with General Giraud's statement that all laws and decrees of the French Republic are to be recognized.

For these reasons, the situation in North Africa, insofar as the Jews are concerned, remains unsatisfactory. The World Jewish Congress, with which North African Jewry is affiliated, and the American Jewish Congress, will continue their efforts to bring about the restoration of the full rights to North African Jews, as they were enjoyed by them prior to the promulgation of Vichy anti-Jewish legislation.

הירשברג ח"ז, תולדות היהודים באפריקה הצפונית , ב, ירושלים תשכ"ה.	הירשברג
George Woodbridge, UNRRA: This History of the United Nations Relief and Rehabilitations Administration , New York 1950	וודברינג
American Jewish Committee, A Brief Record of 30 Years' Activity , New York 1937	הוועד היהודי, תולדות
American Jewish Committee, Annual Report , New York, 1940-1945	הוועד היהודי, דוח
Zorach Warhaftig, Relief and Rehabilitation: Implications of the UNRRA Program for Jewish Needs , New York 1944	ורהפטיג
Aryeh Tartakower and Kurt R.Grossman, The Jewish Refugee , New York 1944	טרטקובר וגרוסמן
Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers , vol. 1940 II, 1941 II, 1942 II, 1943 I, Washington, D.C. 1957-1964	יחסי חוץ
כספי א', 'הגנראל גירו והיהודים', ילקוט מורשת י"א (חשוון תש"ל), עמ' 143-156.	כספי
William D. Leahy, I Was There , New York 1950.	ליהי
William L. Langer, Our Vichy Gamble , New York 1947.	לנגר
לסקר מ"מ, יהודי המגרב בצל וישי וצלב הקרס , תל-אביב תשנ"ב.	לסקר, יהודי המגרב
Michael M. Laskier, The Alliance Israelite Universelle and the Jewish Communities of Morocco, 1862-1962 , Albany 1982	לסקר, כ"ח
לסקר מ"מ, 'היהודים בצפון-אפריקה בתקופת מלחמת-העולם השנייה (1939-1943)', ילקוט מורשת (תשמ"ו), עמ' 15-40.	לסקר, היהודים בצפון אפריקה
Robert Murphy, Diplomat Among Warriors , London 1964	מורפי
Allan Nevins, Herbert H. Lehman and His Era , New York 1963	נווינס
Arthur Layton Funk, Charles deGaulle: The Critical Years 1943-1944 , Norman OK 1959	פונק
Kurt Peizer, 'I Saw Tunisia', JDC Digest 2, 7 (October 1943), pp. 3-4	פיזר

מאמרים וספרים

אביטבול, יהודי אלג'יריה	אביטבול מ', 'יהודי אלג'יריה, תוניסיה ומארוקו, 1943-1944, פעמים 28 (תשמ"ו), עמ' 78-106.
אביטבול, יהודי צפון אפריקה	אביטבול מ', יהודי צפון אפריקה במלחמת העולם השנייה , ירושלים תשמ"ו.
אביטבול, הצלת פליטי מלחמה	אביטבול מ', 'צפון-אפריקה והצלת פליטי מלחמת העולם השנייה, כשלון תוכנית פדאלה', בתוך: ג'פרי ויגודר (עורך), עיונים ביהדות זמננו, מונשים למשה דייוויס , ירושלים תשמ"ד, עמ' 115-124.
אברהמסקי-בלי"	אברהמסקי-בלי" ע' (עורכת), פנקס הקהילות: אנציקלופדיה של היישובים היהודיים למן היוסדם ועד לאחר שואת מלחמת העולם השנייה , כרך: לוב-תוניסיה, ירושלים תשנ"ז.
אדלר	Cyrus Adler and Aaron M. Margalith, American Intercession on Behalf of Jews in the Diplomatic Correspondence of the United States, 1840-1938 , New York 1943
אייזנבת	Maurice Eisenbeth, Pages veçus 1940-1943 , Alger 1945
אייזנהאור	Dwight D. Eisenhower, Crusade in Europe , Garden City, NY 1948
אנסקי בן יעקב	Michel Ansky, Les Juifs d'Algérie du décret Cremieux à Ben Yacoub , Paris 1947
ברנשטיין	Philip S. Bernstein, 'The Jews of Europe: II: Seven Ways to Help Them Now', The Nation , vol. 156, no. 2 (9.1.1943), p. 48-51
הג'וינט, תקציב	American Jewish Joint Distribution Committee, Estimated Budgetary Requirements , New York 1943-1944
גילברט	גילברט מ', אטלס השואה (ש' נמר, עורך המדורה העברית), תל-אביב תשמ"ו.
הורביץ	Donald B. Hurvitz, 'Report on North Africa, November 1943', J.D.C. Digest , vol. 1, no. 1 (1943), p. 1-10
	אברהם אלמליח: מיכאל אנסקי, יהודי אלג'יריה, מצו כרמיה ועד השחרור , ירושלים תשכ"ג.

Saul S. Friedman, No Haven for the Oppressed , Detoit .1973	פרידמן
Varian Fry, 'Giraud and the Jews', New Republic , 108, .19 (10.5.1943), pp. 626-629	פריי, ג'ירו והיהודים
Leon A. Kubowitzki, Unity in Diepersion , New York .1948	קובוביזקי
World Jewish Congress, Collection of Reports and Documents pertaining to the Jewish Situation in North Africa , New York, June 1943	הקונגרס היהודי, קובץ
Mark Clark, Calculated Risk , New York 1950	קלרק
Kenneth G. Crawford, Report on North Africa , New York 1943	קראפורד
צור י', קהילה קרועה, יהודי מרוקו והלאומיות - 1954-1943 , תל-אביב תשס"ב.	צור
Samuel Rosenman (ed.), The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt , 1941-1943, New York 1950	רוזנמן
Robert Sherwood, Roosevelt and Hopkins, An Intimate History , New York, rev. ed. 1950	שרווד
Zosa Szajkowski, Jews in the French Foreign Legion , New York 1975	שייקובסקי